

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Bakalářská práce

Robert Jůza

Rozkol v sociálnědemokratickém hnutí v Rakousko-Uhersku v 80.
letech 19. století

Division in the social-democratic movement in Austria-Hungary in the
'80s of the 19th century

Praha 2012

vedoucí práce: Doc. Vratislav Doubek, PhD.

Velice rád bych poděkoval panu Doc. Vratislavu Doubkovi, PhD. za vedení mé práce, komentáře, připomínky a postřehy k ní.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 21. 5. 2012

Robert Jůza

Anotace

Tato bakalářská práce pojednává o rozkolu v sociálnědemokratickém hnutí v Rakousko-Uhersku v 80. letech 19. století. Analyzuje stranické programové dokumenty z hlediska sporných bodů rozkolu. Dělnické hnutí se tehdy rozdělilo do frakcí umírněných a radikálů. Tyto skupiny mezi sebou vedly polemiku o taktice, pomocí které proletariát co nejdříve dojde svých cílů. Ty byly pro oba tábory společné, přechod k beztřídní společnosti a společenskému vlastnictví výrobních prostředků. Zkoumány jsou i usmiřující programové dokumenty, na základě kterých by rozkol ukončen. Důležitá je přitom otázka, zda více odpovídají zásadám umírněné či radikální frakce.

Klíčová slova: sociální demokracie, dělnické hnutí, druhý rozkol, umírnění, radikálové

Annotation

This bachelor thesis focuses on the division in the social-democratic movement in Austria-Hungary in the '80s of the 19th century. The programmatic documents of the party are analyzed from the point of view of controversial points of the division. The workers movement was split into groups of moderates and radicals. These groups polemized about tactics, which would lead to the achievement of goals of proletariat. The goals were the same for both groups, change to classless society and collectivization of production. There are programmatic documents putting an end to the division examined as well. First of them are all looked into from the points of view, whether they are closer connected with perspectives of moderates or radicals.

Key words: social democracy, workers movement, second division, moderates, radicals

Obsah

1. Úvod.....	7
2. Příčiny a počátky druhého stranického rozkolu.....	12
2.1. Příčiny rozkolu v rakouské sociální demokracii	12
2.1.1. Poměry v německém sociálnědemokratickém hnutí.....	12
2.1.2. Hospodářská krize 70. let.....	13
2.1.3. Policejní perzekuce	14
2.1.4. První rozkol v sociálnědemokratickém hnutí z let sedmdesátých	14
2.2. Neudörfelský sjezd a přijatý program	15
2.2.1. Programové zásady neudörfelského programu	16
2.2.2. Potvrzení neudördelského programu	17
2.3. Počátky rozkolu.....	17
2.3.1. Johann Most a Freiheit versus Sozialdemokrat.....	18
2.3.2. Sjezd německé sociální demokracie ve Wydeniu	19
2.3.3. Vzdávající neshody v rakouském sociálnědemokratickém hnutí	19
2.4. Československá sociálnědemokratická strana dělnická	20
3. Vrcholná fáze rozkolu.....	22
3.1. Rozdíly mezi oběma tábory.....	22
3.2. Brno jako centrum umírněných.....	23
3.2.1. Sjezd moravských a slezských sociálních demokratů.....	23
3.2.2. Brněnský sjezd umírněných 1882	24
3.3. Podpora frakcí mezi dělnictvem.....	26
3.4. Programové dokumenty obou táborů	26
3.4.1. Radikální leták „An die Arbeiter in Österreich“	27
3.4.2. Kautského manifest.....	30
3.4.3. „Reform oder Revolution?“	34
3.5. Výjimečný stav a protisocialistický zákon.....	38
4. Cesta k Hainfeldu.....	40
4.1. První snahy o sjednocení – brněnští a Victor Adler.....	40
4.2. Usmiřování ve Vídni	41
4.2.1. Vídeňský kompromis	41
4.2.2. Programová rezoluce.....	42
4.3. Sjednocení československé sociální demokracie	44

4.4. Hainfeldský sjezd – sjednocení rakouské sociální demokracie.....	47
5. Závěr	53
Seznam použité literatury a zdrojů.....	56

1. Úvod

Sociální demokracií, její historií i současností, se zabývá mnoho nejen politologických prací. V českých podmínkách se nesčetněkrát opakují témata spojená s činností sociálnědemokratické strany za první republiky nebo v krátkém poválečném období před únorem 1948 či s jejím návratem do československého potažmo českého politického života v 90. letech 20. století. Neobvyklé nejsou ani studie o aktivitě sociálnědemokratických stran v ostatních evropských státech.

Existují však i úseky v dějinách sociálnědemokratického hnutí, které jsou, minimálně v české politologické a historické obci, opomenuty. Jako příklad může posloužit i téma této bakalářské práce, které bylo zvoleno mimo jiné právě kvůli jeho nedotčenosti v rámci současného bádání. Zní: Rozkol v sociálnědemokratickém hnutí v Rakousko-Uhersku v 80. letech 19. století. Události tehdy probíhající nejsou významné jen kvůli délce trvání, především se tehdy rozhodovalo o budoucí formě politické činnosti, kterou bude sociální demokracie prosazovat své cíle a zájmy.

Tehdy, přesněji již ke konci 70. let 19. století, se mladé sociálnědemokratické hnutí, usilující především o dosažení beztřídní společnosti a odstranění kapitalistického způsobu výroby, rozštěpilo do dvou nesmiřitelných táborů. Bylo to nedlouho poté, co byla podle německého vzoru roku 1874 založena Sociálnědemokratická dělnická strana v Rakousku. Obě znesvářené skupiny se sice nelišily cíli, kterých chtěly dosáhnout, usilovaly o dosažení výše zmíněných ideálů, rozcházely se však v otázce taktiky, ve způsobu, který je měl k vytouženému výsledku dovést. Dnes jsou nejběžnějšími označeními pro tato dvě křídla tehdejšího sociálnědemokratického hnutí umírnění a radikálové. Už jen z těchto názvů je možno odvodit si mnohé o podobě jejich činnosti. První se chtěli vydat za dosažením sociálnědemokratických cílů mírnější cestou, proto se také tak aktivně zasazovali o zavedení všeobecného volebního práva, v té době v Rakousko-Uhersku ještě neplatného, a uzákonění a dodržování dalších politických svobod a sociálních zákonů. Forma jejich činnosti byla pokojnější. Druzí byli k takovému vývoji skeptičtí. Nevěřili, že vládnoucí třídy umožní dělnictvu, aby se reálně chopilo moci legálním způsobem. Přilnuli tedy k volání po násilném ujetí se vlády, revoluci, která by proletariátu otevřela dveře k dosažení jeho vysněných cílů. Rozepře se podařilo překlenout až po deseti letech. Jako milník, který uzavřel spory v rakouském sociálnědemokratickém hnutí, je všeobecně uznáván sjednocující sjezd v Hainfeldu, konaný na přelomu let 1888 a 1889. Vzhledem k tomu, že spory 80. let nebyly

prvními v rámci rakouského sociálnědemokratického hnutí, bývají někdy tyto události označovány i za druhý rozkol. Toto označení je používáno i v této práci.

Jestliže organizované sociálnědemokratické dělnictvo vstupovalo do politického života nejednotně v představách ohledně taktiky, kterou si má zvolit v zájmu prosazení svých cílů, což byl i důvod jeho rozkolu v 80. letech 19. století, do nové dekády, po svém sjednocení na sjezdu v Hainfeldu, naopak vkročilo s jasnou představou, která odpovídala idejím a zásadám umírněného křídla hnutí. Přestože tomu v průběhu hádkami provázených 80. let mnoho nenasvědčovalo, radikální křídlo se totiž mezi dělnictvem dlouho těšilo větší přízni než druhý tábor, umírnění byli nakonec ti, kteří vtiskli budoucí podobě rakouské sociální demokracie své náhledy na formu politické činnosti strany. Odpovídá tomu podoba programu odsouhlaseného sjednocujícím hainfeldským sjezdem i další jemu předcházející programové materiály, které se snažily překlenout stranické hádky. Hypotéza, že se sociálnědemokratické hnutí v Rakousku usmířilo na požadavcích, které odpovídali zásadám umírněných je v předkládané bakalářské práci na základě analýzy stranických programů, rezolucí a dalších programových materiálů ověřována. Při rozboru těchto pramenů se zaměříme především na body v nich obsažené, které byly ve vnímání obou frakcí sporné a na kterých se sociálnědemokratické hnutí štěpilo. Jsou to hlavně otázky veřejné či tajné činnosti, vztahu sociální demokracie k politickým a občanským svobodám a sociálním zákonům a představy o prostředcích, které je obecně možné v zájmu prosazování socialistických myšlenek použít. Vzhledem k odlišným podmínkám, které po ustavení rakousko-uherského dualismu panovaly v obou částech monarchie, se dělnické hnutí formovalo odděleně. Tato práce se zabývá jen vývojem v předlitavské sociální demokracii.

Studie je strukturována do tří hlavních částí. Pro popis rozkolu se zdá být nejprůhodnější chronologický postup, proto je kostra dělení práce vystavena na časovém principu. V první části práce jsou popsány možné příčiny rozkolu, k čemuž je potřeba krátce zmínit i předešlé dění v rámci rakouského sociálnědemokratického hnutí, především konflikt o organizaci hnutí na národním či internacionální principu a rané počátky rozkolu. V této kapitole jsou mj. rozebrány programové materiály, které provázely rakouskou sociální demokracii v době začínajících neshod. Druhá část práce se věnuje samotnému vrcholu druhého rozkolu v rámci rakouské sociální demokracie. Za milníky, které toto období otevírají a uzavírají, jsou pro potřeby této práce považovány radikalizace sociálnědemokratického listu Zukunft a na ni navazující založení umírněného časopisu Wahrheit jako počátek této fáze (rok 1881) a snaha brněnských sociálních demokratů

o sjednocení spolu se zapojením Viktora Adlera do dění v rakouské sociální demokracii jako konec této etapy (léta 1885/1886). V této části jsou mj. zanalyzovány hlavní ideologické zásady obou táborů. Ve třetí části práce, která je po vzoru Maxe Ermerse nazvána Cesta k Hainfeldu ¹, je popsána závěrečná fáze rozkolu, ukončená sjednocením sociálnědemokratického hnutí na sklonku let 1888 a 1889 právě na hainfeldském sjezdu. Rozebrán v ní je nejen program zde přijatý, ale i další klíčové programové dokumenty, které přispěly k usmíření obou znesvářených táborů a vytyčily podobu sjednocení Sociálnědemokratické dělnické strany v Rakousku.

V analýze programových dokumentů z hlediska sporných bodů se nachází těžiště práce a její smysl. Dostupná literatura k tématu, bez ohledu na datum vydání, ať v českém nebo německém jazyce, je především popisného charakteru, nedává si za cíl analyzovat programové dokumenty z hlediska jejich vztahu k druhému rozkolu v sociálnědemokratickém hnutí. Právě zde se proto vyskytuje ve zkoumané problematice bílé místo, které tato práce doplňuje.

Vzhledem k absenci hlubšího zájmu současné vědecké obce o zvolené téma jsme se museli při hledání zdrojů zaměřit na starší literaturu. Z veškerých publikací, jež se nám během bádání dostaly do rukou a které jsou stěžejní pro tuto práci, nebyla žádná mladší dvaceti let. Za výjimku, která se sice blíží této časové definici, ale nepřekračuje ji, lze považovat knihu Anny Staudacher *Sozialrevolutionäre und Anarchisten* ² s podtitulem *die andere Arbeiterbewegung vor Hainfeld : die radikale Arbeiter-Partei Österreichs (1880–1884)*. Autorka se ve své publikaci věnuje radikálnímu táboru takřka ve všech aspektech.

Naopak literaturou, které se nabízí k tématu poměrně dostatek, jsou publikace z první poloviny 20. století. Jako příklad lze uvést meziválečná díla dvou současníků rozkolu a aktivních sociálních demokratů, která jsou svým objemem rozsáhlá a pro studium rozkolu let osmdesátých přínosná. Oba autoři tehdy sice ještě byli velmi mladí a do dění v sociálnědemokratickém hnutí během rozkolu či krátce po něm teprve vstupovali, ale přesto si ve svých pamětech uchovali mnoho dobových vzpomínek. Prvním z těchto mužů byl rakouský sociálnědemokratický historik Ludwig Brügel, autor šestidílného spisu *Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie*, jehož 3. díl *Parteihader. Propaganda der Tat*.

¹ Tento název (v německém originále *Der Weg nach Hainfeld*) nese jedna z kapitol Ermersovy biografie o Viktoru Adlerovi. Ermers, 1932, str. 139–168.

² Staudacher, A.: *Sozialrevolutionäre und Anarchisten: die andere Arbeiterbewegung vor Hainfeld: die radikale Arbeiter-Partei Österreichs (1880-1884)*. Verlag für Gesellschaftskritik, Vídeň, 1988.

*Einigung (1878 bis 1889)*³ se právě druhým rozkolem v hnutí zabývá. Druhým byl český sociálnědemokratický politik František Soukup, jenž ze svých vzpomínek sepsal *Revoluci práce*⁴. Nástrahou obou děl je však jistá nekritičnost, se kterou oba autoři jako aktivní členové sociálnědemokratických stran popisují tehdejší události. U Ludwiga Brügela je třeba s jistým odstupem vnímat jeho vztah k umírněnému křídlu hnutí a naopak kritičnost vůči radikálům. Dobře však díky své podrobnosti slouží k načerpání poznatků, co se během druhého rozkolu dělo, a k získání obecného povědomí o událostech ho provázejících.

To samé se dá říci o podobně obsáhlém spisu k nejstarším dějinám sociálnědemokratického hnutí v Rakousku, který byl této práci taktéž velmi přínosný. Jedná se o knihu *Dělnické hnutí v Rakousku 1867–1889*⁵ od rakouského historika Herberta Steinera.

Rezoluce, stranické programy i další programové materiály, na jejichž analýze je vystavěna tato práce, se nachází především ve sbornících *Österreichische Parteiprogramme 1868–1966*⁶ uspořádaném Klausem Berchtoldem a *Politické programy československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948*⁷ sestaveném Petrem Prokšem⁸, a dále v knize *Šedesát let programové výstavby Sociálně demokratické strany dělnické*⁹ od Jaroslava Marka. Jejich přínos pro sepsání této práce je tak naprosto klíčový.

Jmenováním těchto knih by neměl být opomenut význam dalších publikací, které byly pro tvorbu této práce také velice důležitými. Všechny jsou pochopitelně zmíněny v seznamu použité literatury. Již výše je podotknuto, že předkládanému tématu se nejnovější literatura nevěnuje. Během bádání jsme proto byli odkázáni na zdroje převážně staršího data vydání. V souvislosti s nimi se vyskytuje problém tendenčnosti či zaujatosti některých autorů. Je proto potřeba těmto zdrojům věnovat zvýšenou pozornost a studovat je s určitou mírou obezřetnosti. Sociálnědemokratičtí historici či politici, kteří o rozkolu psali, byli často pamětníky stranických hádek či dob na ně bezprostředně navazujících. Mnohdy podávají subjektivně zabarvené informace. V případě českojazyčné poválečné literatury jsou komplikacemi při studiu tehdejší literatury jazyk a náhled na problém poplatné době. Na

³ Brügel, L.: Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie. Dritter Band, Parteihader. Propaganda der Tat. Einigung (1878 bis 1889). Verlag der Wiener Volksbuchhandlung, Vídeň, 1922.

⁴ Soukup, F.: Revoluce práce. Dějinný vývoj socialismus a Československé sociálně demokratické strany dělnické. Díl I. Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, Praha, 1938.

⁵ Steiner, H.: Dělnické hnutí v Rakousku 1867-1889. Nakladatelství politické literatury, Praha, 1964.

⁶ Berchtold, K.: Österreichische Parteiprogramme 1868-1966. R. Oldenbourg, München, 1967

⁷ Prokš, P.: Politické programy československé sociálně demokratické strany dělnické 1878-1948. Historický ústav, Praha, 1999.

⁸ Tento sborník neodpovídá svým stářím tvrzení o nepřítomnosti literatury vydáním mladší 20 let. Vzhledem k tomu, že se však jedná o sborník dobových stranických programů nikoli o popisnou literaturu, není na něj vztahováno konstatování o absenci významných nových publikací k tématu.

⁹ Marek, J.: Šedesát let programové výstavby Sociálně demokratické strany dělnické. Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, Praha, 1927.

rozkol v sociálnědemokratickém hnutí 80. let 19. století pochopitelně nelze nahlížet prizmatem vědy 50. nebo 60. let 20. století.

Českojazyčná literatura k tématu je celkově nedostačující, a proto jsou z podstatné části využity i zdroje německojazyčné. V jejich případě je pro potřeby citací v práci uveden autorův překlad, přičemž je vždy odkázáno na poznámku pod čarou, kde je zmíněna i původní podoba citace, aby čtenář mohl sám lépe posoudit její význam.

2. Příčiny a počátky druhého stranického rozkolu

Rakouské dělnictvo, ovlivněné děním v německém sociálnědemokratickém hnutí, vstoupilo do rozkolu let osmdesátých již na konci předešlé dekády. Nelze jasně určit přesný okamžik započetí zmíněných sporů. Pro potřeby této práce bude za počátek druhého rozkolu považován odchod Johanna Mosta, tehdy jednoho ze zástupců Socialistické dělnické strany v Německu v berlínské říšské radě, do londýnského exilu roku 1878¹⁰. V té době bylo rakouské dělnictvo již stranicky organizované. Jak už bylo v úvodu zmíněno, Sociálnědemokratická dělnická strana v Rakousku byla založena roku 1874 na sjezdu v Neudörfelu a samotná společná činnost dělnictva zde měla již delší tradici. Narůstat začala především po přijetí tzv. Prosincové ústavy roku 1867, která mj. obsahovala spolčovací právo. Tím bylo rakouským občanům umožněno sdružovat se do spolků. Toho využila i dělnická třída a začala zakládat odborové organizace, vzdělávací spolky apod.¹¹ Prvotní dělnický spor, jenž spočíval v názorových rozepřích mezi německými teoretiky, zastáncem dělnické svépomoci Hermannem Schulze-Delitzchem a příznivcem dělnické organizace Ferdinandem Lassalem, a jehož předmětem bylo, zda se organizovat a aktivně zapojovat do boje o politickou moc, nebo se o zlepšení svých podmínek snažit především svépomocí, se již tehdy přiklonil na stranu politické aktivity.¹²

2.1. Příčiny rozkolu v rakouské sociální demokracii

2.1.1. Poměry v německém sociálnědemokratickém hnutí

Pro počátek rozkolu let osmdesátých v Rakousku byla určujícím jeho obdoba v německém socialistickém táboře. Rakouská sociální demokracie nebyla, co se ideologického, intelektuálního apod. zázemí týče, srovnatelně vyspělá, byla proto značně závislá na německé sociální demokracii, která byla v teorii marxismu velmi zběhlá. „Často se hovoří o přímé a úplné závislosti rakouského dělnického hnutí na německé sociálně demokratické straně v oblasti teorie, ideologie a taktiky.“¹³ V německém hnutí spory vygradovaly po výše zmíněném odchodu Johanna Mosta do Londýna. Ten následoval po přijetí tvrdého protisocialistického zákona prosazovaného kancléřem Bismarckem v reakci na

¹⁰ Brügel, 1922, str. 30.

¹¹ Spolčovací zákon však uváděl, že tyto spolky mohou být rozpuštěny, pokud jednají protistátně, čehož později státní moc v případě dělnických organizací hojně využívala. Staudacher, 1988, str. 10.

¹² Soukup, 1938, str. 289; Tobolka, 1921, str. 71-75; Steiner, 1964, str. 17; Zápotocký, 1949, str. 10.

¹³ Jordán, 1965, str. 28.

atentáty spáchané téhož roku na císaře Viléma I. Tímto zákonem bylo mimo jiné zakázáno vydávání sociálnědemokratických a socialistických tiskovin.¹⁴ Svým odchodem se Johann Most právě tomuto omezení vyhnul a založil v Londýně list Freiheit, který pak posílal zpátky do Německa i Rakouska. V něm vyzýval německé dělnictvo, aby proti násilné politice státní moci vystupovalo stejně hrubě.¹⁵ Vznikla nová taktika, která s sebou do sociálnědemokratického hnutí přinesla radikalizaci části jeho stoupenců. Ta se nezamlouvala umírněnějším zastáncům sociální demokracie v Německu, jejich vedoucí představitelé August Bebel a Wilhelm Liebknecht se radikalismu obávali, vnímali ho jako poskytování záminky státní moci pro prohloubení perzekuce dělnického hnutí.¹⁶ I němečtí umírnění tak za hranicemi, mimo dosah německé cenzury založili vlastní časopis, který měl sloužit k propagaci jejich zdrženlivějších myšlenek. Byl jím list Sozialdemokrat, vydávaný v Curychu¹⁷. Protože bylo rakouské dělnictvo vzhledem k jazykové blízkosti obou zemí i poměrně teoretické zaostalosti úzce orientováno na to německé, které mu bylo předobrazem a vzorem, spory se z Německa rychle přenesly i do Rakouska, kde pro ně byly tou dobou příhodné podmínky¹⁸. Jedna z hlavních osobností rakouské sociální demokracie Karl Kautsky později o poměru rakouských soudruhů k německé sociální demokracii ve svých vzpomínkách napsal vypovídajícím způsobem: „*Organizace eisenachských byla naším ideálem, německé stranické tiskoviny předmětem naší závisi.*“¹⁹ Organizací eisenachských mínil Kautsky německou sociálnědemokratickou stranu, která byla právě v Eisenachu založena.

2.1.2. Hospodářská krize 70. let

Druhá polovina 70. let se v Rakousku nesla v duchu hlubokých hospodářských problémů následujících po vídeňském burzovním krachu roku 1873. V důsledku této krize se ještě zhoršil už tak těžký úděl tamních dělníků. Špatné životní podmínky nejchudších vrstev společnosti, především tedy dělnictva, se staly ještě hůře snesitelnými. V této bídě se skrývalo zázemí pro radikalizaci právě těch nejnuznějších. Tyto předpoklady vedly mezi mnoha z nich k deziluzi a pochybám, zda je možné jejich situaci vylepšit jiným způsobem než revolucí. Sklon k radikalizaci měl především tzv. Lumpenproletariat, což byli povětšinou bývalí

¹⁴ Miersch, 1969, str. 130.

¹⁵ Brügel, 1922, str. 112.

¹⁶ Hybeš, 1920, str. 6-7.

¹⁷ Kautsky, 1935, str. 21.

¹⁸ Názoru, že pro rozkol v rakouském sociálnědemokratickém hnutí byly určující události v rámci německé sociální demokracie, byli např. Edvard Beneš či Ludwig Brügel. Jordán, 1965, str. 5–7. Nebo Anna Staudacher. Staudacher, 1988, str. 3.

¹⁹ Kautsky, 1960, str. 353. V německém originále: „*Die Organisation der Eisenacher war unser Ideal, die deutsche Parteipresse ein Objekt unseres Neides.*“

zemědělství dělníci, kteří kvůli mechanizaci přišli na vsi o práci a odešli ji hledat do měst. Elitou se naopak cítili být průmysloví dělníci, mezi kterými se později během druhého rozkolu těšilo umírněné křídlo větší podpoře²⁰. Hospodářská krize je tak jednou z příčin, které nahrály propuknutí druhého rozkolu strany.²¹

2.1.3. Policejní perzekuce

Živnou půdou pro příklon mnoha dělníků v Rakousku na stranu nové taktiky byla i policejní perzekuce sociálnědemokratického hnutí. Ta spočívala nejen v konfiskaci sociálnědemokratických tiskovin a soudních procesech s aktivními dělníky, ale i ve snaze o znemožnění dělnickým vůdcům získat práci. Státní aparát tak např. dal mistrům v jejich oboru a místě bydliště k podpisu, že dotyčného nezaměstnají.²² Pronásledování provázelo rakouské dělnictvo již od počátku jeho organizované činnosti, neboť státní moc se jeho posilování obávala, a tak se všemožně snažila jeho činnosti zabránit.²³ Perzekuce ve svém důsledku budila mezi radikálnější částí dělnictva pochyby, zda je v mezích zákona možno dojít změny společenského zřízení a socialismu.²⁴ Podle Herberta Steinera navíc pronásledování dělnického hnutí vedlo k tomu, že nebyla vybudována pevná stranická struktura, což také usnadnilo vypuknutí rozkolu.²⁵

2.1.4. První rozkol v sociálnědemokratickém hnutí z let sedmdesátých

V době, kdy se v Německu vedení tamní sociálnědemokratické strany názorově rozešlo s Johannem Mostem, nepanovaly ani v rakouském hnutí přátelské podmínky. Tehdy ještě dozníval rozkolu 80. let předcházející spor o formu organizace, pomocí které by mělo dělnictvo prosazovat své zájmy na zlepšení svých životních podmínek. Začlenit rakouské dělnictvo do německého národně-liberálního proudu a v jeho rámci usilovat o naplnění svých zájmů? Tento model navrhoval a prosazoval Heinrich Oberwinder. Nebo naopak organizovat dělnictvo celého Předlitavska na internacionálním principu a samostatně? Za tímto názorem stál Andreas Scheu²⁶. Jejich spor se stupňoval a vrcholu dosáhl v první polovině 70. let. Události s ním spojené jsou dnes obecně považovány za první rozkol v rámci rakouského dělnického hnutí. A právě odtud vychází označení druhý rozkol, které je používáno pro sváry provázející osmdesátá léta. Pro mnohé badatele druhého rozkolu je ten první jeho příčinou²⁷,

²⁰ Staudacher, 1988, str. 5.

²¹ Tento názor zastává např. F. Jordán. Jordán, 1965, str. 129.

²² Steiner, 1964, str. 52.

²³ Jordán, 1965, str. 49.

²⁴ Volf, 1947, str. 120.

²⁵ Steiner, 1964, str. 227.

²⁶ Tamt., str. 91-94.

²⁷ Např. pro E. Beneše. Beneš, 1911, str. 41.

neboť tyto spory v rakouském sociálnědemokratickém hnutí, které se nikdy nepodařilo plně překlenout, tvořily podmínky pro další rozštěpení strany.

Z programového hlediska byly neshody, zda má být dělnické hnutí organizováno ve vlastní straně nebo jestli se má zapojit do liberálního proudu a v rámci něho prosazovat své zájmy, překlenuty na zakládajícím neudörfelském sjezdu strany, který se vyslovil pro internacionální spolupráci v rámci hnutí formulací v něm obsaženou:

„V národnostním vztahu vytyčuje [sjezd] právo sebeurčení národů jako zásadu, nespatřuje ale v národnostním rozčlenění svých soudruhů žádnou překážku jejich společné snaze o materiální osvobození, nýbrž vidí naopak jen v bratrské součinnosti, která všechny národnosti dělnictva stejně opravňuje a stejně zavazuje, jedinou zárukou úspěchu.“²⁸

Jednota však v nově založené straně nezavládla, příznivci Heinricha Oberwinderera se tohoto stranického setkání nezúčastnili²⁹. Sám Oberwinderer nadále prosazoval své představy a přestože se roku 1877 stáhl do ústraní³⁰, zůstala otázka národního či internacionálního charakteru strany a spolupráce i s jinými názorovými proudy rakouské politiky pro sociální demokracii nadále ožehavou a přispěla později k prohloubení dělicí linie mezi oběma stranami druhého rozkolu. Umírněná frakce byla po dobu rozporů 80. let v zájmu dosažení svých cílů ochotnější ke spolupráci i s jinými politickými tábory. Přesvědčení o prospěšnosti kooperace dělnictva bez ohledu na jeho národnost se však po celou dobu druhého rozkolu těšilo většinové podpoře a i později bylo obsaženo ve sjednocujícím hainfeldském programu.

Mezinárodní organizace rakouské sociální demokracie představovala výjimečný prvek názorové autonomie rakouské sociální demokracie vůči té německé. Především list německých umírněných Sozialdemokrat vyzýval rakouské soudruhy, aby rozpustili stranu založenou na internacionálním základě.³¹ Avšak bezvysledně.

2.2. Neudörfelský sjezd a přijatý program

Neudörfelský sjezd byl klíčovým pro budoucí rozkol ve straně, neboť sociálnědemokratické hnutí vstoupilo do pozdějších sporů provázeno právě programem zde

²⁸ Prokš, 1999, str. 13.

²⁹ Steiner, 1964, str. 128.

³⁰ Kautsky, 1935, str. 11.

³¹ Steiner, 1964, str. 238-239.

přijatým. Původně se měl sjezd sejít na počátku dubna 1874 v Badenu u Vídně.³² Tamní přívrženci sociální demokracie „úřadům oznámili, že se bude 5. dubna konat schůze a ‚důvěrná porada‘ rakouských dělníků, na niž mají přístup jen pozvaní hosté. Dne 4. dubna dostali výměr o zákazu schůze, neboť prý odporuje shromažďovacímu zákonu. Protože většina delegátů byla v té době již na cestě a nemohla být vyzooměna, museli se svolavatelé postarat, aby se porada konala a přitom aby neodporovala ustanovením shromažďovacího zákona. Za místo jednání bylo proto určeno pohraniční místo Neudörfel (v tehdejších Uhrách), ležící za Litavou, poblíž Vídeňského Nového města.“³³ Ani snaha státních úřadů nezabránila konání sjezdu. Sešlo se celkem 74 delegátů (z toho 10 slovanských), kteří přijali program, jehož základem se stal eisenachský program, kterým byla roku 1869 založena Sociálnědemokratická dělnická strana v Německu.³⁴ Program z Neudörfelu³⁵ byl s tím z Eisenachu³⁶ téměř totožný. To opět dokazuje silný vliv na rakouské dělnické hnutí plynoucí z Německa.

2.2.1. Programové zásady neudörfelského programu

Přijatý program konstatuje, že rakouská sociální demokracie usiluje o:

„osvobození pracujícího lidu od námezdní práce a třídního panství, odstraněním moderního, soukromokapitalistického výrobního způsobu.“³⁷

Jedná se o formulaci cíle, který zůstal i přes veškeré rozpory po celou dobu druhého rozkolu oběma znesvářeným skupinám společný. Následuje výše zmíněný bod o národnosti dělnictva a jmenování celkem devíti požadavků, které si strana klade. Pro budoucí stranický rozkol jsou důležité především první, druhý, sedmý a devátý požadavek:

- „1. Všeobecné, rovné a přímé volební právo pro všechny státní občany (...)*
- 2. Úplnou svobodu tisku, spolčovací, shromažďovací a koaliční svobodu. (...)*
- 7. Zavedení normálního pracovního dne; omezení práce žen a odstranění práce dětí v továrnách a průmyslových dílnách (...)*
- 9. Státní podpora svobodného družstevnictví.“³⁸*

³² Wohlgemuthová, 1978, str. 67.

³³ Steiner, 1964, str. 126-127.

³⁴ Tamt., str. 128-130.

³⁵ Celé znění neudörfelského programu. In: Prokš, 1999, str. 13-14.

³⁶ Celé znění eisenachského programu. In: Tamt., str. 11-12.

³⁷ Tamt., str. 13.

³⁸ Tamt., str. 13.

První požadavek se později stal hlavním jablkem sváru mezi umírněnými, kteří za ním po celou dobu rozkolu stáli, a radikály, kteří na něj zanevřeli. Jak je v této práci později podrobněji popsáno, důvodem, který hnutí štěpil, byla i neshoda, zda má strana agitovat veřejně či se vydat cestou ilegální činnosti. Radikální zástupci dělníků prosazovali druhý ze způsobů, svobody zmíněné v druhém požadavku proto později odmítli. Radikálové později zavrhnuli také veškerou státní pomoc, neboť nevěřili, že by společnost připustila nějaké opatření, které by reálně pomohlo dělnické třídě. Naopak umírnění označovali státní pomoc za tzv. paliativní prostředky, které zmírňují problémy dělnictva, avšak neodstraňují příčinu problému, za který považovali vykořisťování dělníků v kapitalistickém způsobu výroby. Paliativními prostředky tak v jejich vnímání byly i sedmý a devátý požadavek obsažené v neudörfelském programu rakouské sociální demokracie.

2.2.2. Potvrzení neudörfelského programu

Neudörfelský program byl před vypuknutím druhého rozkolu v rakouském sociálnědemokratickém hnutí ještě jednou potvrzen za straně vlastní. Stalo se tak na stranickém kongresu konaném na počátku července roku 1877 v Atzgersdorfu na předměstí Vídně. Na něm nebyl přijat žádný samostatný program, kongres odkazoval právě na program z Neudörfelu a také ten německé sociální demokracie z Eisenachu, ale odsouhlasena byla organizační usnesení.³⁹ Jedno z nich konstatovalo:

„Sjednocená rakouská dělnická strana uznává eisenachský program za svůj, neudörfelský program však využívá jako svoji operační základnu.“⁴⁰

2.3. Počátky rozkolu

Do roku 1878, kdy Johann Most opustil Německo, aby začal v Londýně vydávat časopis Freiheit, tak rakouská sociální demokracie vstupovala s programem, který obsahoval přání všeobecného, rovného a přímého volebního práva, požadoval po státní moci zavedení a dodržování občanských svobod a domáhal se uzákonění opatření, která by zlepšila pracovní i životní podmínky dělnictva.

³⁹ Brügel, 1922, str. 76.

⁴⁰ Usnesení atzgersdorfského kongresu. In Berchtold, 1967, str. 122. V německém originále: „Die geeinigte österreichische Arbeiterpartei anerkennt das Eisenacher Programm als das ihrige, bedient sich jedoch des Neudörfeler Programmes als Operationsbasis.“ Beschluß des Atzgersdorfer Parteikongresses.

2.3.1. Johann Most a Freiheit versus Sozialdemokrat

List Freiheit si rychle našel cestu i do Rakouska, nejdříve do Vídně, která byla nejen centrem monarchie, ale i činnosti rakouské sociální demokracie. Zde se poprvé objevil roku 1879, nedlouho poté se do rukou čtenářů dostal i umírněný curyšský Sozialdemokrat⁴¹, který byl právě od roku 1879 vydáván.⁴² Zpočátku nebyla Freiheit ještě tak radikální jako později, přesto shoda mezi ní a Sozialdemokratem již tehdy nepanovala. Spor se v té době týkal především otázky veřejné nebo tajné organizace a propagandy⁴³ jako reakce na protisocialistické zákony přijaté v Německu. Most ve Freiheit vyzýval k úplnému stažení do ilegality a činnosti dělnictva jen v ní.⁴⁴

Johann Most byl rakouskému dělnictvu dobře znám. Účastnil se např. velké demonstrace před vídeňskou říšskou radou v prosinci roku 1869, za účast na ní byl poté odsouzen k 5 letům těžkého žaláře. Nutno dodat, že po půl roce byl amnestován⁴⁵. Z počátku ho také ve sporu Freiheit proti Sozialdemokratu podporoval i samotný Karel Marx⁴⁶. Příspěvky do londýnského dělnického časopisu navíc v té době dodávali i vlivní mužové rakouské sociální demokracie, zastánce mezinárodní organizace strany Andreas Scheu a pozdější hlavní ideolog umírněného směru, výše zmíněný Karl Kautsky⁴⁷, který byl tehdy příznivcem tajné propagandy a pašování revolučních spisů z ciziny⁴⁸, což se však mělo brzy změnit.

Ve vzpomínkách předního českého dělnického předáka rakouské sociální demokracie Josefa Hybeše můžeme najít, jakou podobu mělo pašování mj. v případě časopisu Freiheit. Ten byl posílán poštou schovaný např. do bambusových tyčí⁴⁹.

Mostova „*publicistická a agitační činnost ... nemohla přirozeně zůstat bez odezvy také u představitelů organizovaného proletariátu v Rakousko-Uhersku.*“⁵⁰ Most zde rychle získával příznivce, neboť „*jeho list měl svěží, živý styl, napadal ostře zřízení buržoazního státu a vyslovoval se proti všem kompromisům. V době velkých perzekucí a rostoucí bídy mas nacházel takový list mezi dělnictvem silný ohlas. (...) List Sozialdemokrat v Curychu byl*

⁴¹ Steiner, 1964, str. 206-207.

⁴² Staudacher, 1988, str. 3.

⁴³ Jordán, 1965, str. 129.

⁴⁴ Tamt., str. 30.

⁴⁵ Šolle, 1975, str. 164-165. - Kontrola

⁴⁶ Ermers, 1932, str. 120.

⁴⁷ Kautsky, 1935, str. 20.

⁴⁸ Miersch, 1969, str. 130.

⁴⁹ Hybeš, 1920, str. 13.

⁵⁰ Brügel, 1922, str. 112. V německém originále: „*publizistische und agitatorische Tätigkeit ... konnten naturgemäß nicht ohne Rückwirkung auch auf die Wortführer des organisierten Proletariats in Österreich-Ungarn bleiben.*“

naproti tomu zpočátku nanejvýš krotký.“⁵¹ Nabádal k zdrženlivosti vůči protisocialistickým zákonům.⁵² V očích českých dělníků Sozialdemokratu navíc škodil jeho německý charakter⁵³. Jak už bylo výše zmíněno, vybízel rakouské dělnictvo, aby rozpustilo stranu organizovanou na internacionálním základě.

2.3.2. Sjezd německé sociální demokracie ve Wydenu

Konflikty v německé sociální demokracii se vystupňovaly až k vyloučení Johanna Mosta ze strany. K tomu došlo v srpnu roku 1880 na stranickém sjezdu ve švýcarském Wydenu⁵⁴. Most se začal ve svých myšlenkách a agitaci radikalizovat, spolu s ním i časopis Freiheit. Pod vlivem ruských nihilistů, kteří emigrovali do Londýna, přijal Londýnský socialistický kongres roku 1881 tzv. propagandu činu jako cestu vedoucí k revoluci.⁵⁵ Ospravedlnitelnou měla být každá akce, která uspíší příchod nového řádu. Most tuto myšlenku převzal a začal k ní vyzývat. Wydenský sjezd byl pro německou sociální demokracii a přeneseně i pro tu rakouskou ve věci rozkolu důležitý i tím, že na něm byl jedním slovem pozměněn gothajský program z roku 1875. Z formulace v něm obsažené („*Vycházejíc z těchto zásad, domáhá se socialistická strana dělnická v Německu všemi zákonnými prostředky...*“⁵⁶) bylo odsouhlaseno vyškrtnout výraz „zákonnými“⁵⁷. I umírnění se tím přihlásili k ilegální činnosti, nezavrhlí však tu veřejnou.

2.3.3. Vzrůstající neshody v rakouském sociálnědemokratickém hnutí

Na konci roku 1880, 25. prosince, se v Brně-Juliánově sešla tajná stranická konference. Bylo na ní usneseno zachovávat neutralitu jak vůči Freiheit, tak k Sozialdemokratu⁵⁸. Obě frakce se zde však již začaly projevovat⁵⁹. Do té doby místní vídeňský dělnický list Zukunft byl jmenován ústředním orgánem strany⁶⁰. Založen byl již roku 1879. Zpočátku se redaktoři pod vedením umírněného Josefa Bardorfa snažili prezentovat jako nestranní. Po jeho odchodu, kdy vedoucí roli zaujal naopak radikálnější Leo Walecka, se však Zukunft začala posouvat blíže k radikálním názorům. To je možné vysledovat z velmi kritické reakce tohoto časopisu na výše zmíněný sjezd německých sociálních demokratů ve Wydenu, na kterém byl vyloučen ze strany Johann Most. Jasný

⁵¹ Steiner, 1964, str. 206-207.

⁵² Tamt., str. 208.

⁵³ Tamt., str. 207.

⁵⁴ Cajthaml-Liberté, 1928, str. 46.; Jordán, 1965, str. 31.; Miersch, 1969, str. 134.

⁵⁵ Staudacher, 1988, str. 96.

⁵⁶ Gothajský program Socialistické dělnické strany v Německu. In: Marek, 1927, str. 36-37.

⁵⁷ Tamt., str. 36.

⁵⁸ Steiner, 1964, str. 241.

⁵⁹ Jordán, 1965, str. 20.

⁶⁰ Miersch, 1969, str. 136.

příklon k radikálnímu táboru pak u Zukunft nastal, když se do její činnosti zapojil Josef Peukert⁶¹, hlavní propagátor Mostových myšlenek v Rakousku. V reakci na radikalizaci listu Zukunft založili vídeňští umírnění sociální demokraté list Wahrheit, jehož první číslo vyšlo na počátku července 1881.⁶² Druhý rozkol v sociálnědemokratickém hnutí v Rakousku se začal prohlubovat a rychle šířit do dalších měst a průmyslových oblastí.⁶³ Rozepře vstoupily do své další, hlavní fáze, kdy byly neshody mezi oběma tábory nejhlubší.

2.4. Československá sociálnědemokratická strana dělnická

Do tohoto období druhého rozkolu vkročila část rakouské sociální demokracie provázena ještě jedním stranickým programem. Touto skupinou bylo české dělnictvo, které roku 1878 na sjezdu v Břevnově u Prahy založilo Československou sociálnědemokratickou stranu dělnickou v Rakousku. Tím však nevystoupilo z proudu rakouské sociální demokracie, „*břevnovský sjezd [totiž] pokládal nově vzniklou českou sociálně demokratickou stranu za pevnou součást celorakouské strany a snažil se podpořit její autoritu.*“⁶⁴ Dokument zde přijatý tak je možné hodnotit jako prvek programového vývoje rakouské sociální demokracie.

7. dubna 1878 se v místním hostinci U Kaštanu sešli čeští přívrženci socialismu. Předpokládali, že tak daleko za Prahou je nikdo hledat nebude⁶⁵. Zde odsouhlasili politický program, který byl inspirován programy německými z Eisenachu a Gothy a rakouským z Neudörfelu „*a zároveň vytyčili některé další požadavky. Je [proto] možné říci, že tehdy to byl jeden z nejvýznamnějších sociálně demokratických programů.*“⁶⁶ Oproti neudörfelskému programu přibýly především požadavky, které měly zlepšit životní a pracovní podmínky dělnictva, tedy takové, jež splňují definici výše zmíněných paliativních prostředků. V programu tak byl navíc obsažen např. požadavek „*[přísných zákonů] činící zaměstnavatele zodpovědnými za všechna neštěstí dělníků, jež zaviněna nedbalostí zaměstnavatelů,*“⁶⁷ nebo požadavek „*zavedení zdravotní dohlídky na všechny dělnické poměry, obživné prostředky a obydlí.*“⁶⁸

⁶¹ Tamt., str. 127-134.

⁶² Jordán, 1965, str. 40.; Miersch, 1969, str. 137.

⁶³ Brügel, 1922, str. 53.

⁶⁴ Guba, Hradecká, Indra, Lameš, Roubíček, Staněk, 1978, strana 12.

⁶⁵ Soukup, 1938, str. 430.

⁶⁶ Prokš, 1999, strana 22.

⁶⁷ Politický program přijatý na sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Rakousku. In: Tamt., str. 20-21.

⁶⁸ Politický program přijatý na sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické v Rakousku. In: Tamt., str. 20-21.

Po vzoru wydenského sjezdu byl o dva roky později na tajné konferenci v Praze v břevnovském programu uvedený způsob, jakým se chtěla sociální demokracie dobrat svých cílů, změněn ze „zákonnými prostředky“ na „všemi možnými prostředky“⁶⁹. I české dělnictvo se začalo radikalizovat.

⁶⁹ Jordán, 1965, strana 36.

3. Vrcholná fáze rozkolu

3.1. Rozdíly mezi oběma tábory

Nejdůležitějším přijatým programem rakouské sociální demokracie zůstal i na počátku 80. let stále ten z Neudörfelu. Určující však byl jen pro část příznivců hnutí. Jeho autoritu stále uznávalo křídlo modrých, jak byli označováni umírnění. Naopak rudí⁷⁰, čili zastánci radikálnější taktiky, se tímto programem necítili vázání. Nesouzněl totiž s jejich představami o způsobech, kterých by se dělnictvo mělo držet, aby dosáhlo svých cílů. Radikálové nedisponovali přesně vypracovaným programem, ke kterému by se hlásili, ten hainfeldský však opustili.⁷¹ Jak už bylo v úvodu této práce zmíněno, rakouští sociální demokraté nebyli jednotní v představách, pomocí jaké taktiky by měli provádět svoji politickou činnost. Jestliže se v počáteční fázi druhého rozkolu spory týkaly především tajné nebo veřejné organizace a propagandy a vztahu k Johannu Mostovi a vedení německé socialistické strany, později se „rozšířily na otázku všeobecného volebního práva, dílčích požadavků, parlamentarismu, reform, vzdělání, propagandy činu, za kterou se skrýval rozdílný názor na celkovou situaci, taktiku, úkoly dělnického hnutí a přechod od kapitalismu k socialismu.“⁷²

Podobu rozkolu lze krátce vysvětlit i pomocí dvou slov: osvěta a svoboda. Sociální demokraty dělila „velká sporná otázka, má-li dělnické hnutí dosáhnout změny společenských poměrů reformami a všeobecnou osvětou, nebo mohou-li teprve revoluční přeměnou společenského řádu vzniknout předpoklady pro sociální a kulturní rozvoj, soustředila se v hesle: *buď 'osvětou k svobodě', nebo 'svobodou k osvětě'*.“ První se pojí k umírněným a odkazuje na možnost ustavení podmínek, které umožní osvobození dělnictva z pout kapitalismu a třídní společnosti vzděláváním dělnické třídy a reformami. Druhé vystihuje radikální logiku, kdy až osvobození dělnictva umožní prosazení takových opatření, která ho vzdělají a zlepší životní podmínky pro lidstvo. Radikálové chtěli nejdříve revolucí osvobodit proletariát z ekonomických pout, odmítali jakékoli reformy v rámci tehdejšího uspořádání jen jako prostředek prodloužení útisku dělníků⁷³. Zastávali názor, že v třídní společnosti není opravdové vzdělání dělnictva možné, neboť současní držitelé moci ho nastavují tak, aby tato

⁷⁰ Staudacher, 1988, str. 3.

⁷¹ Jordán, 1965, str. 130.

⁷² Tamt., str. 130.

⁷³ Klenner, 1967, str. 27.

poroba dělnictva zůstala uchována⁷⁴. „*Ideologický protiklad [obou frakcí] je možné vystihnout slovy ,reformní‘ a ,revoluční‘.*“⁷⁵

Do vrcholné fáze vstoupila rakouská sociálnědemokratická strana organizačně oslabená. Ústřední výbor strany, který byl na počátku 80. let přeložen z Liberce do Štýrského Hradce, ztrácel vliv na dění mezi přívrženci sociální demokracie. „*Pod tlakem silicí perzekuce upadl vliv ústředního výboru ve Štýrském Hradci ještě více a zakrátko zanikl. Namísto jednotného vedení se vytvářela v rakouské sociální demokratické straně spontánně dvě centra: radikální ve Vídni a umírněné v Brně.*“⁷⁶ V sociálnědemokratickém hnutí v Rakousku vládl chaos.

3.2. Brno jako centrum umírněných

3.2.1. Sjezd moravských a slezských sociálních demokratů

Právě Brno se prokázalo jako centrum umírněných v roce 1882, kdy zde proběhly dva sjezdy křídla modrých. Prvním bylo setkání moravských a slezských sociálních demokratů, kteří se sešli v dubnu tohoto roku. „*Ačkoli na sjezdu přítomni byli zástupci radikálních listů, německé „Die Zukunft“ a českých „Dělnických listů“, kteří hleděli nejprve sněmu zabránit a konečně aspoň přítomné delegáty pro svůj směr strhnouti, sociální demokraté z Moravy a Slezska ve své většině zůstali solidární s umírněným směrem sociální demokracie.*“⁷⁷ Již jen z tohoto Markova citátu vyplývá, že i samotná přijatá rezoluce⁷⁸ odpovídala typickým umírněným požadavkům. Domáhala se zavedení takových opatření, která povedou ke zlepšení životních podmínek, vzdělání dělnictva a jeho vlivu na společnost. Prvním požadavkem samozřejmě bylo všeobecné, rovné a přímé volební právo. Rezoluce byla jasně umírněná, neboť se držela představy, že reformami je možné usnadnit dosažení cíle osvobození dělnické třídy. Vstřícným krokem vůči radikálnějším soudruhům byl bod 16 přijaté rezoluce:

„[Shromážděný dělnický sjezd] rovněž doporučuje všem soudruhům rozšiřování dělnických novin ,Zukunft‘, ,Volksfreund‘, ,Dělnické listy‘ a ,Spravedlnost‘ atd.“⁷⁹

⁷⁴ Staudacher, 1988, strana 100.

⁷⁵ Berchtold, 1967, str. 18. V německém originále: „*Der ideologische Gegensatz läßt sich mit den Worten ,reformatorisch‘ und ,revolutionär‘ umschreiben.*“

⁷⁶ Jordán, 1965, str. 43.

⁷⁷ Marek, 1927, str. 56.

⁷⁸ Celé znění rezoluce brněnského sjezdu z 9.-10. dubna 1882 In: Prokš, 1999, str.22.

⁷⁹ Rezoluce brněnského sjezdu z 9.-10. dubna 1882 In: Tamt., str.22.

Ač se sjezd názorově postavil na stranu umírněných, nezdráhal se podpořit i dělnické časopisy názorově se klonící k radikálnímu křídlu. Tím byla německojazyčná Zukunft a českojazyčné Dělnické listy.

3.2.2. Brněnský sjezd umírněných 1882

Na Moravě, která vykristalizovala jako centrum umírněných, opět v Brně, následoval po půl roce, v říjnu roku 1882, další sjezd, tentokrát již pro sociální demokraty z celého Předlitavska. Před zahájením sjezdu se rozepře mezi radikálním a umírněným proudem vyostřily. Rudí delegáti sjezd opustili⁸⁰. Přijat zde byl program⁸¹ navržený Karlem Kautským⁸² a inspirovaný programem francouzských socialistů vypracovaným Karlem Marxem⁸³. Vzhledem k bojkotu sjezdu ze strany příznivců radikálních myšlenek přijatý program obsahoval výčet požadavků typických umírněným sociálním demokratům. Bylo v něm především zmíněno, jakých prostředků by dělnictvo mělo užívat, aby došlo svého cíle, kterým je v případě tohoto programu „*vrácení veškerých prostředků pracovních v držení veškerenstva*.“⁸⁴ Formulace taktiky v programu zněla:

*„V uvážení, že převod pracovních prostředků ve společné, jen z politické činnosti pracovní třídy, v samostatnou politickou stranu zorganizované, vyplývati může, že takováto organizace se všemi právnímu vědomí lidu vyhovujícími prostředky provedena býti musí, čítajíc v to všeobecné právo volební, které tím prostředkem osvobození se stane.“*⁸⁵

Za přijatelnou byla označena taková forma agitace, která bude odpovídat všem právnímu vědomí lidu vyhovujícím prostředkům. Jaroslav Marek si tuto formulaci vysvětluje následovně: „*Právní vědomí lidu jest to, co před svědomím dá se ospravedlniti. Pojem to jistě široký pro volbu prostředků, jimiž si dělnická třída má posloužiti.*“⁸⁶ Toto znění značí jasný posun od formulace známé z prvotní podoby gothajského programu německé socialistické strany nebo ustavujícího břevnovského programu československé sociální demokracie, které zmiňují jako přípustné jen „*zákonné/zákonité prostředky*“. Přesto byla tato formulace mnohem zdrženlivější než ta, kterou známe z výše zmíněných programů po vyškrtnutí slova

⁸⁰ Tamt., str. 24.

⁸¹ Celé znění programu přijatého brněnským sjezdem z 15.-16. října 1882 In: Marek, 1927, str. 58-59.

⁸² Brügel, 1922, str. 281.

⁸³ Berchtold, 1967, str. 19.

⁸⁴ Program přijatý brněnským sjezdem z 15. – 16. října 1882 In: Marek, 1927, str. 58.

⁸⁵ Program přijatý brněnským sjezdem z 15. – 16. října 1882 In: Tamt., str. 58.

⁸⁶ Tamt., str. 59.

zákonně/zákonitě z programu na vydenské potažmo pražské konferenci, po kterém tyto programy konstatovaly, že je přípustné užití „všech (možných) prostředků“. Brněnský program tak reagoval na situaci, kdy perzekuce a stávající zákony značně omezovaly manévrovací prostor pro politickou činnost dělnictva, zároveň však přípustné činy omezoval na ty ospravedlnitelné svědomím, což je sice formulace volná a subjektivní, přesto z ní jasně vyplývá odmítnutí těch nejhrubších činů, především propagandy činu, ke které tou dobou vyzývali Johann Most a jeho příznivci. Tato formulace také znamenala programové vykročení směrem ke sjednocujícímu sjezdu v Hainfeldu, který, jak se později ukáže, podobnou formulaci také obsahoval.

Sjezd se jasně a zřetelně vyslovil pro politickou činnost stranicky organizovaného dělnictva, přihlásil se k všeobecnému volebnímu právu, jež bylo vyjmenováno mezi požadavky programu. Jeho uzákonění mělo být tím prostředkem, který by umožnil získat dělnictvu potřebný vliv a politickou moc, aby mohlo prosadit své požadavky. Mělo se stát prostředkem osvobození, což byla jednoznačně umírněná formulace.

Jak už bylo výše zmíněno, i další požadavky brněnského programu odpovídaly představám umírněných. Přijatý program obsahoval především opatření, která by se dala označit za paliativní prostředky.

Rozpory v hnutí se brněnskému sjezdu nepodařilo utlumit, naopak je ještě prohloubil. K tomu přispělo i to, že odebral oběma nejdůležitějším listům hlásícím se k radikálním myšlenkám, tj. německojazyčné Zukunft i českojazyčným Dělnickým listům právo vydávat se jako orgán strany⁸⁷. Zukunft byla sjezdem dokonce zařazena na seznam sociální demokracii nepřátelských listů. Novými stranickými orgány byly jmenovány vídeňská Wahrheit, brněnský Volksfreund a liberecký Arbeiterfreund⁸⁸. Zukunft, kterou již v té době vedl Josef Peukert⁸⁹, jenž inklinoval k myšlenkám Johanna Mosta, které v té době začaly nabývat až anarchistické podoby, brněnský sjezd odmítla uzнат a psala, že ho nelze vnímat jako rakouský dělnický sjezd⁹⁰. Rezoluci zde přijatou označila za „otřepaný, červotočem prolezlý program“⁹¹.

⁸⁷ Tamt., str. 59; Staudacher, 1988, str. 92.

⁸⁸ Miersch, 1969, str. 141.

⁸⁹ Jordán, 1965, str. 52; Miersch, 1969, str. 132.

⁹⁰ Staudacher, 1988, str. 91.

⁹¹ Brügel, 1922, str. 281. V německém originále: „abgedroschenes wurmstichiges Programm“

3.3. Podpora frakcí mezi dělnictvem

Nedá se však říci, že by zásah umírněného sjezdu ve věci stranického orgánu oběma dělnickým listům výrazněji uškodil. Jak udává Anna Staudacher, nárůst prodeje Zukunft po sjezdu činil mezičtvrtletně 40%⁹². Údaje o průměrném prodaném množství jednoho vydání Zukunft se liší. Klausjürgen Miersch uvádí 4800 exemplářů⁹³, Herbert Steiner 6000⁹⁴, Max Ermers dokonce 7000⁹⁵. Pro porovnání oblíbenosti obou frakcí je zajímavé provést komparaci s prodejem hlavního umírněného listu a sjezdem nově jmenovaného stranického orgánu Wahrheit. Dle Miersche dosahovala Wahrheit v té době jen na ca. 1200 prodaných výtisků⁹⁶, toto číslo potvrzuje i Steiner⁹⁷. I mezi českými dělníky byla popularita tiskovin obou táborů obdobná, radikální Dělnické listy se těšily mnohem větší oblibě než umírněná Spravedlnost⁹⁸. Tehdejší prodeje dělnických tiskovin korelovaly s popularitou, které se obě křídla těšila mezi dělnictvem. Radikálové byli v té době oblíbenější, protože tvrdá perzekuce a nerespektování zájmů dělnictva ze strany státu vedly k odklonu dělníků od podpory pokojných metod dosažení cíle a naopak k přimknutí k radikálním postupům⁹⁹. Frustraci dělnictva vystihuje motto listu Der Radikale vydávaného v Liberci oblíbeným dělnickým básníkem Josefem „Seffem“ Schillerem, které znělo: „Aug‘ um Aug‘, Zahn um Zahn“ („Oko za oko, zub za zub“)¹⁰⁰.

3.4. Programové dokumenty obou táborů

K popsání názorových rozdílů mezi oběma stranami sporu velmi dobře slouží programové dokumenty, pomocí kterých se v průběhu rozkolu radikálové i umírnění obraceli na své příznivce a vzájemně mezi sebou vedli polemiku. Za základ programových představ umírněných lze považovat umírněný brněnský program z roku 1882, jenž navazoval na ten neudörfelský. Zásady rudých vystihuje leták, který se na počátku roku 1881 šířil po Rakousku, a v němž bylo vykresleno radikální vnímání světa. Leták vyšel již v prosinci v listu Freiheit, který v něm nastínil své stanovisko a názory k poměrům a úkolům rakouského dělnického hnutí.¹⁰¹ Vzhledem k tomu, jak silně byli rakouští radikálové ovlivněni Mostovým

⁹² Staudacher, 1988, str. 92.

⁹³ Miersch, 1969, str. 141.

⁹⁴ Steiner, 1964, str. 279.

⁹⁵ Ermers, 1932, str. 125.

⁹⁶ Miersch, 1969, str. 141.

⁹⁷ Steiner, 1964, str. 279.

⁹⁸ Tamt., str. 279.

⁹⁹ Tamt., str. 263.

¹⁰⁰ Kaiser, Münchow, 1982, str. XVI; Miersch, 1969, str. 163; Steiner, 1964, str. 285.

¹⁰¹ Jordán, 1965, str. 33.

učení a jak mu podléhali, byl tento leták pro rakouský rozkol stěžejní. Roku 1883, již po konání brněnského sjezdu, který problémy v hnutí nevyřešil, nýbrž prohloubil, sepsal Karl Kautsky manifest, který je možné vnímat jako odpověď na radikální leták z roku 1881.¹⁰² Tento dokument popisuje naopak pohled modrých. Jeho obsah vyvolal potřebu reagovat mezi rudými, v půlce roku 1884 se tak v periodiku Der Radikale vydávaném v Liberci, který byl v té době vzhledem k policejní perzekuci posledním vycházejícím radikálním listem, objevila odpověď na Kautského manifest.

3.4.1. Radikální leták „An die Arbeiter in Österreich“

Radikální leták nese nadpis: „An die Arbeiter in Österreich“¹⁰³ („Dělníkům v Rakousku“). Jeho autor, jenž zůstal neznámý, píšící však pravděpodobně z Londýna, se v něm obrací na rakouské dělnictvo. V letáku se vypořádává s požadavky na zavedení a dodržování některých občanských svobod, které vznášeli umírnění. Vykresluje v něm také způsob, jakým by měli zastánci socialistické myšlenky konat, aby dosáhli svých cílů.

První z požadavků, o kterém se v letáku píše, se týká svobody projevu. Autor se ironicky ptá: „*K čemu poslouží všechny prosby a škemrání?*“¹⁰⁴ Vláda prý nechce dělnictvu tiskovou svobodu dát, neboť se bojí volné agitace. A i kdyby mu jí poskytla, bude dělnictvu nanejvýš dána „*tisková svoboda se šibenicí*“¹⁰⁵. To znamená, že sice autor bude moci svobodně psát, stejně svobodný ale bude státní zástupce při konfiskaci vytištěného materiálu či soudce při odsuzování pisatele. Jako radikální alternativu k požadavku tiskové svobody autor předkládá vizi ilegálního psaní, vydávání a šíření revolučních tiskovin. Pokud je psaní a tisku odebráno policejní povolení, pak se dělnické noviny, brožury apod. mají šířit a tisknout tajně:

*„Není-li šíření takových věcí [dělnické noviny, brožury apod.] povoleno, musí být zkrátka provozováno tajně.“*¹⁰⁶

Další část letáku se věnuje spolčovacím a shromažďovacím právu. S těmi je to dle autora obdobné jako se svobodou projevu. Nemá cenu o ně žádat, neboť i kdyby byla umožněna, byly by spolky a shromáždění stále kontrolovány a řečníci zavíráni do vězení, což

¹⁰² Brügel, 1922, str. 318.

¹⁰³ Celé znění letáku An die Arbeiter in Österreich. In: Bechtold, 1967, str. 125-129.

¹⁰⁴ An die Arbeiter in Österreich. In: Tamt., str. 126. V německém originále: „Was nützt da alles Bitten und Betteln?“

¹⁰⁵ Tamt., str. 126. V německém originále: „die ‚Preßfreiheit mit dem Galgen‘“

¹⁰⁶ Tamt., str. 126. V německém originále: „Ist die Verbreitung solcher Dinge nicht erlaubt, so muß dieselbe eben heimlich betrieben werden.“

by stejně znemožňovalo jakékoli snahy o změnu systému. Radikální alternativou měla být opět tajná činnost, v tomto případě tajné spolčování. To, že jsou tajné organizace zákonem zakázány, je pro autora letáku jen potvrzením, že se jich vláda bojí, což v logice uvažování radikálů znamená, že jsou cestou k revoluci.

„K čemu vůbec potřebujete spolčovací právo? Copak jste ještě nikdy neslyšeli o tajných společnostech? Tyto jsou zákonem zakázány; o to lépe. Tím je potvrzeno, že se jich vlády bojí.“¹⁰⁷

Leták se nevyhýbá ani klíčovému jablku sváru druhého rozkolu, požadavku všeobecného, rovného a přímého volebního práva. Autor modrým vyčítá, že jeho udělení by vedlo jen k tomu, že by sociální demokracie začala vystupovat čím dál tím umírněněji, rozměňovat svůj program, aby získala přízeň „šosáků a jiných usedlých individuí“, což by vedlo k jejímu neúspěchu – konci:

„Vy byste se naopak po nějakou dobu – než by Vám neúspěch konečně otevřel oči – proháněli výhradně na volebním koníčku, vystupovali byste stále umírněněji, abyste si získali šosáky a jiná usedlá individua, víc a víc byste rozměňovali své základní principy a nakonec byste jako strana ztroskotali.“¹⁰⁸

Požadavky umírněných sociálních demokratů vůči tehdejší společnosti a vládě byly hanlivě označeny jako „Bettlerpfennige“ (almužna). Tyto požadavky prý budou splněny dělnictvu společností až tehdy, až nebude mít jiné volby, pak však již nastane moment, aby dělnictvo žádalo jiné pokročilejší a rozsáhlejší požadavky:

¹⁰⁷ Tamt., str. 126. V německém originále: „Wozu braucht Ihr überhaupt das Vereinsrecht? Habt Ihr noch nie etwas von geheimen Gesellschaften gehört? Diese sind im Gesetz verboten; desto besser. Es ist damit bewiesen, daß sie von den Regierungen gefürchtet sind.“

¹⁰⁸ Tamt., str. 128. V německém originále: „Ihr würdet Euch hingegen eine Zeitlang – bis Euch endlich der Mißerfolg die Augen öffnete – ausschließlich auf dem Wahlsteckenpferd umhertummeln, würdet, um die Spießbürger und andere faustdick vernagelte Elemente zu gewinnen, immer gemäßigter auftreten, würdet Eure Grundprinzipien mehr und mehr verwässern und schließlich als Partei Schiffbruch leiden.“

„Vaše požadavky ..., které byste měli považovat nanejvýš za almužnu, které Vám ale dnešní společnost zaručeně hodí do klína jen tehdy, až ucítí, že jí mizí půda pod nohama. Poté ale bude právě pro Vás okamžik, požadovat docela jiné věci.“¹⁰⁹

Stran umírněných a všech, kdo obhajují reformy a kompromisy, se autor ke konci letáku vyjadřuje, že se od nich dělníci mají odvrátit:

„Obráťte se zády ke všem, kteří Vám ještě chtějí povídat o reformách nebo dokonce kompromisech“¹¹⁰

V celém letáku jsou odmítány jakékoli svobody dané proletariátu od státu, společnosti či kapitálu, neboť ty budou dělnictvu poskytnuty nanejvýš jen v takové podobě, aby pomohly udržet tehdejší systém, nikoli aby dělnictvu umožnily dosažení jeho cílů. Jakákoli spolupráce dělnické třídy se zbytkem společnosti je z nastíněného radikálního pohledu bezúčelná. Jistým leitmotivem textu jsou výčitky umírněným, že chtějí dosáhnout zlepšení dělnických požadavků částečně i shora. Umírnění jsou v letáku vystaveni posměšným, ironickým poznámkám. Jako např.:

„Vaše požadavky..., které byste měli považovat nanejvýš za almužnu.“¹¹¹

„Vy byste se naopak po nějakou dobu – než by Vám neúspěch konečně otevřel oči – proháněli výhradně na volebním koníčku.“¹¹²

Naopak jako alternativní taktika je předkládána tajná činnost, odmítnutí jakýchkoli kompromisů a tvrdé prosazování svých cílů. Leták se striktně drží radikálního konstatování již v Komunistickém manifestu obsaženého, že osvobození dělnické třídy je věcí dělníků samotných. Tomu odpovídá i radikální mluva, která je v letáku používána, jako příklad mohou posloužit následující hesla, kterými byl leták zakončen:

¹⁰⁹ Tamt., str. 128. V německém originále: „Eure Forderungen..., die Ihr höchstens als Bettlerpfennige betrachten solltet, welche Euch aber gewiß nur dann die heutige Gesellschaft in den Schoß wirft, wenn sie fühlt, daß ihr der Boden unter den Füßen schwindet. Dann wird aber gerade für Euch der Moment gekommen sein, ganz andere Dinge zu verlangen.“

¹¹⁰ Tamt., str. 128. V německém originále: „Kehret allen den Rücken, welche Euch noch länger von Reformen oder gar Kompromissen reden wollen.“

¹¹¹ Viz pozn. 42.

¹¹² Viz pozn. 41.

„Vaše heslo buď krátké a pádné: Zřícení stávajícího ‚pořádku‘. Zničení všech monarchistických, aristokratických, kněžovských a kapitalistických institucí (...) Zajištění všech práv lidu skrze vyzbrojení mas.“¹¹³

Leták je prodchnut i velmi patetickými vyjádřeními, která zřejmě měla pozvednout morálku dělnictva. Píše se v něm např.:

„Je to na Vás, abyste získali zpět všechny poklady světa, které Vám byly uloupeny.“¹¹⁴

„Vy, kteří jste již ze stromu poznání okusili, vstupujte do tajných společností.“¹¹⁵

„Vzpomeňte všech, kteří již pro svatou věc revoluce obětovali život a svobodu.“¹¹⁶

3.4.2. Kautského manifest

Jak už bylo výše zmíněno, roku 1883 sepsal v reakci na leták radikálů Karl Kautsky, jeden z nejvýraznějších představitelů rakouských umírněných manifest, který je dnes nazýván podle jeho jména¹¹⁷. Vyšel jako příloha časopisu umírněných Wahrheit¹¹⁸.

Kautsky ve svém manifestu¹¹⁹ píše, že nejdůležitější otázkou je, jaký postoj by měla sociální demokracie zaujmout k zákonům na ochranu dělníků a reformám, zda se jich má domáhat či zda je má odmítnout a usilovat jen o dosažení revoluce. Právě sociální zákony a reformy nazývá tzv. paliativními prostředky, které sice nevyřeší samu příčinu problému, mírní však jeho příznaky. Kautsky argumentuje, že bez moci a vzdělání se nepovede dělnické třídy v Rakousku nikdy dosáhnout postavení, z kterého bude moci ovlivňovat společnost k obrazu svému.

Do polemiky o tajné či veřejné činnosti a agitaci zasahuje Kautsky tvrzením, že jen organizované dělnictvo může dosáhnout svých cílů. Činnost v ilegilitě by podle Kautského k ničemu nevedla, protože tajně nejdou organizovat masy a sociální demokracie je dle něho stranou mas, na ně by se měla obracet. Není podle Kautského sektou, aby jednala v tajnosti. Kautsky v podstatě volá po rčení, že v jednotě a množství je síla:

¹¹³ Tamt., str. 128-129. V německém originále: „*Eure Parole sei kurz und bündig: Sturz der bestehenden ‚Ordnung‘. Vernichtung aller monarchistischen, aristokratischen, pfäffischen und kapitalistischen Einrichtungen.... Garantie aller Volksrechte durch Bewaffnung der Massen.*“

¹¹⁴ Tamt., str. 128. V německém originále: „*An Euch liegt es, alle Schätze der Welt, die man Euch raubte, zurückzuerobern.*“

¹¹⁵ Tamt., str. 128. V německém originále: „*Ihr, die Ihr bereits vom Baume der Erkenntnis genossen, tretet in geheimen Gesellschaften.*“

¹¹⁶ Tamt., str. 128. V německém originále: „*Gedenket all derer, welche bereits für die heilige Sache der Revolution Leben und Freiheit hingegeben haben.*“

¹¹⁷ Tohoto označení se drží např. K. Berchtold. Berchtold, 1967.

¹¹⁸ Der Radikale, 1884a, str. 1.

¹¹⁹ Celé znění Kautského manifestu. In: Berchtold, 1967, str. 131-134.

„Jen mezi organizovanými dělníky jsou dnes takové předpoklady k dispozici, kterých je zapotřebí, pokud chtějí dosáhnout svého cíle. (...) Tajně se může organizovat jen několik málo osob, ne ale masy. Sociální demokracie však je stranou mas, může působit, může vítězit jen skrze masy. Jakmile se omezí na tajné organizace a tajnou propagandu, ztratí půdu, na které může působit – vzdá se. (...) Sociální demokracie je stranou, nikoli sektou; obrací se na lid, ne na spiklence.“¹²⁰

Kautsky argumentuje, že sociální demokracie potřebuje koaliční a tiskovou svobodu, normální pracovní den a volební právo i další tzv. paliativní prostředky ne proto, že by tato opatření sama o sobě dovedla sociální demokracii a dělnictvo k jejich cílům, v Kautského argumentaci „zrušení mzdového systému a jeho nahrazení skrze plánovaně organizované sociálně demokratické hospodářství“¹²¹, ale proto, že zlepší postavení dělníků, které umožní jejich vzdělání a organizaci, díky níž později těchto cílů dosáhnou. Např. díky normálnímu pracovnímu dni zbude dělníkovi chuť a čas zajímat se o třídní záležitosti. Právě pracovní den se stal jistým symbolem paliativního opatření v sociální oblasti.

„Víme velmi dobře ..., že tyto reformy jsou pouhé paliativní prostředky, že sociální otázku... neřeší. Ale co tyto reformy umožňují, to je osvěta a organizace mas a bez nich není žádného řešení sociální otázky.“¹²²

Autor dále kritizuje radikály, že prostředky (stávky, kluby, tiskoviny, odbory), které oni vzývají a jejichž význam vyzdvihují vysoko nad zmíněné reformy, jsou také paliativní. Tento, podle Kautského, rozpor ukazuje nejasnost a zmatek v uvažování zastánců radikálních názorů.

¹²⁰ Kautského manifest. In: Tamt., str. 131-132. V německém originále: „Nur in den organisierten Arbeitern sind heute diejenigen Vorbedingungen vorhanden, deren es bedarf, wenn sie ihr Ziel erreichen sollen. ...Geheim können sich einige wenige Personen organisieren, nicht aber die Masse. Die Sozialdemokratie ist aber die Partei der Massen, sie kann nur wirken, nur siegen – durch die Massen. Sobald sie sich auf die geheime Organisation, die geheime Propaganda beschränkt, verläßt sie den Boden, auf dem sie wirken kann – dankt sie ab. ... Die Sozialdemokratie ist eine Partei, nicht eine Sekte; sie apeliert an das Volk, nicht an die Verschwörer.“

¹²¹ Tamt., str. 132. V německém originále: „die Abschaffung des Lohnsystems und dessen Ersetzung durch den planvoll organisierten sozialdemokratischen Wirtschaftsbetrieb“

¹²² Tamt., str. 132. V německém originále: „Wir wissen es sehr wohl..., daß diese Reformen bloß Palliativmittel sind, daß sie die soziale Frage keineswegs lösen. Aber was diese Reformen ermöglichen, das ist die Aufklärung und Organisation der Massen und ohne diese gibt es keine Lösung der sozialen Frage.“

„Kdo zavrhuje volební právo a normální pracovní den, nesmí, pokud chce být důsledný, také vydávat žádné noviny a být aktivní v odborech, nesmí dělat vůbec nic než revoluci, nebo je jen směšný křikloun a hrdina frází.“¹²³

Označení hrdinství fráze je mířeno na radikály. Vyskytuje se mezi kritiky rudých častěji. Používá ho např. i Ludwig Brügel¹²⁴. Odkazovat má na silná slova mnoha radikálů, po kterých však nenásledovaly skutky stejného ražení.

Kautsky si myslí, že je dokonce v zájmu vládnoucí třídy, aby dělnictvu učinila ústupky plněním jeho požadavků, protože tato velkorysost povede k pozdějšímu mírnějšímu třídnímu boji:

„Je to ale, jakkoli zvláště toto může znít, v zájmu vládnoucích tříd poskytnout dělníkům každou možnost k organizování se a osvětě, protože tímto bude podoba třídního boje mírnější.“¹²⁵

Kautsky očekával zhoršení hospodářské a sociální situace v Evropě a v důsledku toho věřil v brzký příchod revoluce. Poté podle něho bude otázkou, zda sociální demokracie dorostla úkolu místo starého způsobu výroby nastolit nový a zorganizovat ho, či zda nastane chaos. Tehdejším úkolem sociální demokracie bylo podle Kautského k tomuto úkolu dělnictvo připravovat, organizovat a vzdělávat. Otázkou totiž není čas, kdy revoluce nastane, ale způsob jakým proběhne.

„Nejedná se o to Jestli, ani Kdy, ale jen o to Jak [proběhne revoluce]. Má tento obrat vést ke změně výrobního způsobu nebo k dalšímu drancování a vraždění vlastníků? Zodpovězení této otázky skrze světové dějiny bude odvislé od jednání vlastníků samých.“¹²⁶

¹²³ Tamt., str. 132. V německém originále: „*Wer das Wahlrecht und den Normalarbeitstag verwirft, darf, wenn er konsequent sein will, auch keine Zeitungen herausgeben und in keiner Gewerkschaft tätig sein, der darf überhaupt nichts machen, als die Revolution, oder er ist ein lächerlicher Schreier und Phrasenheld.*“

¹²⁴ Brügel, 1922, str. 50.

¹²⁵ Kautského manifest. In: Berchtold, 1967, str. 133. V německém originále: „*Es liegt aber, so sonderbar dies klingen mag, im Interesse der herrschenden Klassen, den Arbeitern jede Möglichkeit zur Organisation und Aufklärung zu geben, weil dadurch die Form des Klassenkampfes eine mildere wird.*“

¹²⁶ Tamt., str. 134. V německém originále: „*Nicht um das Ob, nicht um das Wann handelt es sich, sondern nur um das Wie. Soll dieser Umschwung zu einer Änderung des Produktionssystems oder soll er nur zu einer nächsten Plünderung und Ermordung der Besitzenden führen? Die Beantwortung dieser Frage durch die Weltgeschichte wird von der Haltung der Besitzenden selbst abhängen.*“

Nutno podotknout, že Kautsky se staví za mírný průběh revoluce jako náhlou změnu pořádku, nejlépe však bez násilí na konkrétních jedincích, o čemž vypovídá následující pasáž, v které vysvětluje, že sociální demokracie se neobrací proti kapitalistům jako osobám, ale proti kapitalismu jako systému:

„Revoluční sociální demokracie ... se obrací proti kapitalistickému systému, nikoli proti osobě kapitalisty.“¹²⁷

Z toho plyne, že podle Kautského by cílem sociální demokracie a dělnictva nemělo být vybití si svou zlobu na konkrétních jedincích, ale změnit dle něho nespravedlivý systém a nastolit nový, socialistický.

Obsah Kautského manifestu je možné shrnout následujícím způsobem. Obhájí volání po sociálních zákonech a reformách, které povedou ke zlepšení životních podmínek dělníků. Nazývá je tzv. paliativními prostředky, které sice samy o sobě neosvobodí dělnickou třídu z kapitalistického způsobu výroby, umožní však vzdělávání dělnictva a napomohou mu k moci, díky čemuž poté dojde svých cílů. Tímto se autor jasně staví proti vyznění výše rozebraného radikálního letáku, který jakékoli požadavky směřované k tehdejší společnosti odmítá, neboť nevěří, že by tato společnost kdy byla ochotná dát dělnictvu jakoukoli svobodu, která by jeho podmínky opravdu zlepšila. S tímto radikálním stanoviskem se Kautsky vyrovnává tvrzením, že radikálové ve svých zásadách nejsou důslední. Odmítají sice reformy, jiných podle Kautského paliativních prostředků jako např. tiskovin se však drží a využívají jich, ač ani tyto samy o sobě nedovedou lidstvo k beztřídní společnosti, mohou však tuto cestu ulehčit. Jsou tedy dle Kautského taktéž jen paliativní.

To, že reformy a zákony na ochranu dělníků umožní osvětu dělnictva, vnímá Kautsky jako prospěšné i pro tehdejší vládnoucí třídy. Hlavně proto, že očekává brzké vypuknutí revoluce, nepochybuje o něm. Vzdělané a uvědomělé dělnictvo poté nepřipustí její násilnou podobu. Pokud již teď vládnoucí třídy ustoupí, dojde jen ke změně systému, pokud však budou tvrdé a neoblomné, jen zasejí a podpoří zášť vůči nim mezi dělnictvem a dojde ke krvavé a násilné revoluci. I v této výpovědi se umírněný Kautsky staví do protikladu proti radikálům, kteří používali mnohem hrubších výrazů, jak je možno vidět např. na výše citovaném závěru radikálního letáku z roku 1881.

¹²⁷ Tamt., str. 133. V německém originále: „die revolutionäre Sozialdemokratie... wendet sich gegen das System des Kapitalismus, nicht gegen die Person des Kapitalisten.“

3.4.3. „Reform oder Revolution?“

Radikální odpovědí na Kautského manifest byl článek „*Reform oder Revolution*“¹²⁸ vydaný v listu *Der Radikale*, v té době posledním radikálním periodiku, které v Předlitavsku vycházelo. Článek byl rozdělen do tří částí, vyšel postupně ve vydáních v červnu a červenci 1884. Chybí podpis autora, jak už však bylo výše zmíněno, vydavatelem listu byl populární dělnický básník Josef „Seff“ Schiller.

Jako jediný účel Kautského manifestu vidí autor článku agitaci proti všem soudruhům, kteří se nehlásí k brněnskému programu, což přesně vystihuje atmosféru druhého rozkolu, kdy sociální demokraté věnovali více energie vzájemným půtkám než snaze o dosažení společných cílů.

Umírněné požadavky zavedení a dodržování tiskové svobody, koaličního práva, normálního pracovního dne a volebního práva, které měly umožnit veřejnou činnost, agitaci a organizaci sociální demokracie, označuje autor sice za hezké, avšak nechápe smysl těchto požadavků v situaci, kdy je vládnoucí třída odmítá dělnictvu poskytnout a dodržovat je.

„To vše se opravdu pěkně vyjímá, k čemu ale, když ze strany vládnoucích tříd všechny tyto požadavky nejsou povoleny, když je svoboda tisku umožněna pouze iluzorně, když je každá veřejná organizace k dosažení socialistického výrobního způsobu potlačována?“¹²⁹

K otázce paliativních prostředků autor podotýká, že všem musí být jasné, že vláda je nechce dělnictvu dát, právě proto, že by jim pomohly. V článku se opakuje klasické radikální vnímání, že společnost nechce dělnictvu poskytnout žádná paliativní opatření, proletariát se musí sám zasadit o jejich uzákonění. Až však bude natolik silný, aby tyto paliativní prostředky prosadil, budou vzhledem k dělnickým požadavkům nedostatečné. Proč by se pak měli dělníci spokojit jen s nimi, táže se autor.

¹²⁸ Celý článek *Reform oder Revolution?*. In: *Der Radikale*, 1884a,b,c.

¹²⁹ *Reform oder Revolution?*. In: *Der Radikale* 1884a, str. 1. V německém originále: „*Das nimmt sich alles recht hübsch aus, wie denn aber, wenn von Seiten der herrschenden Klassen alle diese Forderungen nicht bewilligt werden, wenn Preßfreiheit illusorisch gemacht werden, wenn jede öffentliche Organisation zur Erreichung des sozialistischen Wirtschaftsbetriebes unterdrückt wird?*“

„Až dělníci budou jednou tak mocní, skrze svůj vliv moci prosadit požadavky, proč by se měli spokojit s paliativními prostředky, když budou moci uskutečnit své zásady plně a naprosto?“¹³⁰

Autor pokračuje povídkou o psovi, kterému jeho majitel po kouscích přistříhoval uši, aby ho to nebolelo, v konečném důsledku však svému psu způsobil opakovanou bolest. V tomto vyprávění se skrývá alegorie k situaci dělnictva. Autor pomocí ní říká, že stejně nemá cenu prosazovat svá opatření po kouscích neboli pomocí reforem, jak si představovali modří, ale vše provést najednou neboli revolucí, což odpovídá rudým zásadám.

„Pokud již mají být společnosti zastříženy uši, proč by se toto mělo dít po částech.“¹³¹

Na Kautského tvrzení, že bez osvěty a organizace mas nedojde k vyřešení sociální otázky, autor namítá, že leckde byly již všeobecné volební právo či normální pracovní den, který byl jistým symbolem v Kautského argumentaci o paliativních prostředcích, uzákoněny, ale stejně tam není proletariát svobodný. Rozhodující totiž nejsou paliativní opatření, nýbrž revoluční duch. Především by byla potřeba větší aktivita rakouského dělnictva.

„A pokud se ve Francii má udát opět první krok k vyřešení sociální otázky, stane se tak v důsledku zmíněných paliativních prostředků? Ne! Nic z toho všeho! Co francouzského dělníka staví na vrchol všech významných hnutí je mnohem více revoluční duch, který ho naplňuje a kde tento chybí, tam nepomohou ani politické svobody, ani hospodářské reformy.“¹³²

A i kdyby se podařilo dělnictvu někdy v budoucnu domoci některého z paliativních opatření, bude stejně již pozdě. *„Masa lidu ... chce vidět výsledky“¹³³*, ne čekat, píše autor.

¹³⁰ Tamt., str. 1. V Německém originále: *„wenn die Arbeiter einmal so mächtig sind, durch ihren Einfluß Forderungen durchsetzen zu können, warum sollten sie sich da mit Palliativmitteln begnügen, wo ihre Prinzipien voll und ganz verwirklichen können?“*

¹³¹ Tamt., str. 1. V německém originále: *„Wenn schon der Gessellschaft die Ohren gestutzt werden sollen, warum soll dies ratenweise geschehen?“*

¹³² Reform oder Revolution?. In: Der Radikale 1884b, str. 1. V německém originále: *„Und wenn in Frankreich wiederum der erste Schritt zur Lösung der sozialen Frage geschehen sollte, würde dies in Folge der erwähnten Palliativmittel geschehen? Nein! Nichts von alledem! Was den französischen Arbeiter an die Spitze aller bedeutenden Bewegungen stellt, ist vielmehr der revolutionäre Geist, welcher ihn beseelt und wo dieser fehlt, da nützen weder politische Freiheiten, noch wirtschaftliche Reformen.“*

¹³³ Tamt., str. 1. V německém originále: *„Die Mase des Volkes ... will Erfolge sehen“*

Jako příklad uvádí volební právo, které umírnění a tedy i Kautsky ve svém manifestu obhajovali.

„Jak chce [Kautsky] strádající mase vysvětlit, že se za dvacet let přivede několik lidí do říšské rady, kteří k tomu budou muset být vyživováni z dělnické kapsy? ... Jsou to úspěchy?“¹³⁴

Jen starému oslovi by se prý mohlo stát, aby tak dlouho čekal a byl mezi tím práskán, přirovnává autor opět požadavky umírněných ke zvířecímu motivu. Výše zmíněné je jasným vyjádřením netrpělivosti radikálů, jejich neochoty čekat, jejich touhy po brzké revoluci.

Do polemiky s Karlem Kautským se autor článku pouští i v definici slova paliativní. Jak již bylo výše zmíněno, Kautsky označil za paliativní i časopisy, odbory apod., a proto by se jich měli radikálové zřít, mají-li být důslední ve svém odmítání jakýchkoli paliativních prostředků. Autor článku vidí v této výzvě pouze snahu Kautského potažmo umírněných, přivlastnit si tyto možnosti politické činnosti pouze pro sebe.

„Velmi lehce věříme, že by bylo určitým velikánům nekonečně příjemné, pokud by bylo ponecháno vydávání novin a odborová činnost jen jim a byla prováděna ‚pouze revoluce‘.“¹³⁵

Kautsky ve svém manifestu také píše, že žádná významná novinka nemůže být prosazena, aniž by bylo dělnictvu ustoupeno. Autor radikálního článku s tím zásadně nesouhlasí, píše, že něco takového ještě nepostřehl. Jeho argumentace tak přesně zapadá do vnímání rudých, že tehdejší vládnoucí třídy nikdy samy od sebe proletariátu nic nedarují.

„Bylo by nám opravdu velmi milé, pokud by nám byly učiněny ústupky, do teď jsme si ničeho z toho nevšimli.“¹³⁶

¹³⁴ Tamt., str. 1. V německém originále: „*Was will das [Kautsky] einer darbenden Masse gegenüber sagen, wenn man in zwanzig Jahren einige Leute in den Reichstag bringt, die noch in dazu aus der Tasche der Arbeiter erhalten werden müssen? ... Sind das Erfolge?*“

¹³⁵ Reform oder Revolution?. In: Der Radikale, 1884c, str. 1. V německém originále: „*Wir glauben recht gerne, daß es gewissen gefallen Größen unendlich angenehm wäre, wenn man das Zeitungsherausgeben und die Thätigkeit in den Gewerkschaften nur ihnen überlassen und ‚nur Revolution‘ machen würde.*“

¹³⁶ Tamt., str. 1. V německém originále: „*Es soll uns recht sehr lieb sein, wenn uns Concessionen gemacht werden, bis jetzt werden wir aber nichts davon gewahr.*“

Autor radikálního článku nechápe ani Kautského argument, že je v zájmu vládnoucích tříd, aby poskytly dělnictvu možnosti pro organizování se a osvětu. Toto tvrzení mu nekoreluje se skutečností, ve které dochází k rozpouštění spolků a zakazování schůzí. V tomto aspektu propojil Kautského ideál s realitou, dopustil se nepochopení Kautského argumentace, což ovlivňuje sílu jeho výpovědi.

Na konci článku poprvé jeho autor přiznává názorovou shodu s Kautského manifestem. V něm je předpovězen brzký pád stávajícího řádu a neodvratná revoluce. V takové situaci pak bude muset sociální demokracie ukázat, zda dorostla úkolu na místě starého, zhrouceného způsobu výroby zorganizovat nový. K tomu nemá autor co podotknout, souhlasí, že tato změna nastane. Nedokáže však pochopit, proč jsou k tomu potřeba stěžejní požadavky umírněných, symboly paliativních opatření, volební právo a normální pracovní den.

„Nakonec [Kautsky] předpovídá ... pád všeho stávajícího a neodvratnou revoluci. (...) K tomu nemáme co dodat. Že dříve nebo později nastane změna, to je i náš názor.(...) Že ale k tomu bude nutné zrovna volební právo a normální pracovní den, to se nedá pochopit.“¹³⁷

Článek opakuje klasické radikální představy doby. Odmítá jakékoli paliativní prostředky, především kvůli nedůvěře, že by tehdejší společnost dobrovolně dělnictvu ustoupila. Až se toho proletariát dočká, bude již na čase domáhat se plného uskutečnění přání dělnické třídy. Paliativní prostředky stejně ve vnímání radikálního článku k dosažení cílů sociální demokracie nejsou stěžejní, rozhodující je nasazení, nadšení dělnictva pro svoji věc, revoluční duch.

V porovnání s radikálním letákem z roku 1881 je článek z časopisu *Der Radikale* obdobně konfrontační ve vztahu k umírněným, je však méně agresivní. Vyrovnání se s modrými je vedeno spíše v ironické rovině, což ukazuje, že do stranického rozkolu vstupoval i prvek osobní řevnivosti. Možné je tedy v textu najít následující formulace:

„Ten dobrý muž dále praví.“¹³⁸

¹³⁷ Tamt., str. 1. V německém originále: „*Schließlich prophezeit ... den Zusammenbruch alles bestehenden und die unvermeidliche Revolution. (...) Wir haben hierüber nichts zu bemerken. Daß über kurz oder lang eine Aenderung geschehen wird, ist auch uns're Ansicht. (...) Daß aber hierzu Wahlrecht und Normalarbeitstag so unbedingt nothwendig sind, das begreife, wer will.*“

¹³⁸ Tamt., str. 1. V německém originále: „*Der gute Mann spricht weiter.*“

„Hm! Hm! Opravdu podivuhodné!“¹³⁹

3.5. Výjimečný stav a protisocialistický zákon

Kautského manifest, stejně jako odpověď na něj, která vyšla v dělnickém listu *Der Radikale*, byly sepsány již po spáchání atentátu na vídeňského obuvníka Josefa Merstallingera, který se udál v červenci roku 1882¹⁴⁰. Policie z tohoto činu obvinila několik dělníků, kteří měli blízko k radikálnímu křídlu¹⁴¹. Další atentáty spáchali na přelomu let 1883 a 1884 další dělníci Kammerer a Stellmacher na policejní úředníky Hlubeka a Blöcha a vídeňského směnárníka Eiserta¹⁴². Kammerer krátce předtím napsal pod pseudonymem článek do *Freiheit*, v kterém oněm policejním úředníkům vyhrožoval. Toto policii posloužilo jako důkaz nebezpečnosti dělnických listů¹⁴³. Nutno podotknout, že podle některých autorů, např. Herberta Steinera, byly tyto atentáty policií zorganizovány, neboť potřebovala záminku pro tvrdé pronásledování dělnického hnutí¹⁴⁴. Tato domněnka však nic nemění na faktu, že společnost i státní správa byly vyděšeny. Tvrdá opatření na sebe nedala dlouho čekat. Krátce po atentátech, 30. ledna 1884¹⁴⁵, byl císařem vyhlášen výjimečný stav ve Vídni a části Dolních Rakous, v důsledku čehož bylo mnoho dělnických vůdců zatčeno a uvězněno či vypovězeno z místa bydliště. Mnozí další emigrovali, především do USA. Mezi nimi byl i vůdce vídeňských radikálů Josef Peukert¹⁴⁶. Později byl výjimečný stav vyhlášen i v Čechách, Korutanech a Štýrsku. Na konci ledna 1885 pak vláda do parlamentu poslala předlohu protisocialistického zákona, který zakazoval činnost všech socialistických organizací, které usilují o převrat stávajícího společenského pořádku¹⁴⁷. O rok později byl tento zákon přijat. Na rozdíl od výjimečného stavu platil pro celé Předlitavsko¹⁴⁸. V důsledku výjimečného stavu bylo zakázáno mj. i vydávání dvou hlavních rakouských dělnických tiskovin. V lednu 1884 vyšla naposledy radikální *Zukunft*¹⁴⁹, umírněná *Wahrheit* byla vydávána o rok déle, ale i ona přestala v únoru 1885 vycházet¹⁵⁰. Výjimečný stav dopadl na všechny sociální demokraty bez rozdílu. V rámci sociálnědemokratického hnutí začaly sílit

¹³⁹ Tamt., str. 1. V německém originále: „Hm! Hm! Freilich sonderbar!“

¹⁴⁰ Steiner, 1964, str. 273.

¹⁴¹ Soukup, 1938, str. 356.

¹⁴² Ermers, 1932, str. 131.

¹⁴³ Steiner, 1964, str. 301-303.

¹⁴⁴ Tamt., str. 300.

¹⁴⁵ Miersch, 1969, str. 143.

¹⁴⁶ Steiner 1964, str. 303-306.

¹⁴⁷ Klenner, 1967, str. 27.

¹⁴⁸ Steiner, 1964, str. 336.

¹⁴⁹ Miersch, 1967, str. 143.

¹⁵⁰ Tamt., str. 155.

hlasy, že by se mělo opět sjednotit, neboť jen takovýmto způsobem bude moci lépe čelit policejní perzekuci¹⁵¹. Brána ke sjednocení se pro sociální demokracii začala otevírat.

¹⁵¹ Berchtold, 1967, strana 20.

4. Cesta k Hainfeldu

„Vládní a policejní opatření se stávala stále tvrdšími. Aféra Stellmacher a Kammerer, uvalení výjimečného stavu, vykázání anarchistických živlů, utvořily atmosféru, která anarchistický vliv na dělnictvo pozvolně oslabovala. Názor, že se strana musí sjednotit, aby mohla čelit úřednímu pronásledování a dosáhnout svých cílů, získával další příznivce.“¹⁵²

4.1. První snahy o sjednocení – brněnští a Victor Adler

Centrem snah o sjednocení se stalo umírněné Brno. V létě roku 1885 zde poprvé vyšel společný list českých radikálů a umírněných Rovnost¹⁵³, který následovaly další brněnské tiskoviny, které se otevřeně postavily za sjednocení, německojazyčné Arbeiterstimme a Volksfreund¹⁵⁴. V létě 1885 se brněnští sociální demokraté také obrátili na vídeňské soudruhy ve třech dopisech, které jim adresovali, a pomocí nichž se snažili zprostředkovat usmíření mezi sociálními demokraty v centru rozkolu¹⁵⁵, kterým Vídeň byla. V prvním vyslovili politování nad rozkolem mezi tamním dělnictvem, v druhém je vyzývali k větší aktivitě, v třetím pak brněnští ocenili nově založený Dělnický vzdělávací spolek ve Vídni¹⁵⁶.

Právě v době sepsání tzv. „vídeňských dopisů“ se do spojení se sociální demokracií dostal Victor Adler, pražský rodák a vystudovaný lékař, do té doby aktivní v řadách německých národních liberálů. Díky své lékařské praxi byl v kontaktu s vídeňským dělnictvem a poznal jeho nepřívětivou životní situaci¹⁵⁷, což ho podnítilo k zájmu o sociální otázky. Roku 1886 se do dění v rakouské sociální demokracii zapojil definitivně, v květnu založil dělnický spolek Wahrheit a v prosinci tohoto roku začal vydávat list Gleichheit¹⁵⁸. Jeho úmyslem bylo publikovat časopis, který nebude zastupovat ani jedno křídlo rozkolu a ani jednomu nebude stranit¹⁵⁹.

Victor Adler se snažil propojit obě frakce a tím dosáhnout opětovného sjednocení sociální demokracie na základě kompromisu. Svůj postup v této věci popsal Adler později na

¹⁵² Tamt., str. 20. V německém originále: „Die Maßnahmen der Regierung und der Polizei wurden immer härter. Die Affäre Stellmacher und Kammerer, die Verhängung des Ausnahmezustandes, die Ausweisung anarchistischer Elemente, schufen eine Atmosphäre, die den anarchistischen Einfluß in der Arbeiterschaft allmählich abschwächte. Die Einsicht, daß sich die Partei einigen müsse, um der behördlichen Verfolgung widerstehen und ihre Ziele erreichen zu können, gewann zunehmend Anhänger.“

¹⁵³ Jordán, 1965, str. 103.; Steiner, 1964, str. 334.

¹⁵⁴ Tamt., str. 348.

¹⁵⁵ Berchtold, 1967, str. 20; Steiner, 1964, str. 326.

¹⁵⁶ Tamt., str. 326-327.

¹⁵⁷ Mommsen, 1963, str. 101.

¹⁵⁸ Berchtold, 1964, str. 21.

¹⁵⁹ Ermers, 1932, str. 148.

hainfeldském sjezdu: „Jedni ... ku př. pravili: právo volební – to byla hlavní věc – musí býti, jest to požadavek strany. Druzí pravili: volební právo nepomůže ... Řeklo-li se tudíž někomu: volební právo nás neosvobodí, ale ono jest přec výtečným agitačním prostředkem! ... Odpověděl nám k tomu každý: To jest správným.“¹⁶⁰ Na počátku roku 1887 se mu takového výsledku, sblížení obou táborů, podařilo docílit mezi frakcemi ve Vídni. Umírnění s radikály došli shody na společné rezoluci, která měla posloužit jako jednotný základ obou frakcí¹⁶¹. Byla nazvána „Wiener Kompromiß“ (Vídeňský kompromis)¹⁶².

4.2. Usmiřování ve Vídni

4.2.1. Vídeňský kompromis

První bod Vídeňského kompromisu se týkal cíle sociální demokracie. Jeho znění bylo formulováno z hlediska stranického rozkolu ve smířlivém duchu:

„Sociálně demokratická dělnická strana usiluje všemi prostředky o přeměnu dnešního třídního státu v socialistickou organizovanou společnost.“¹⁶³

V otázce konečného cíle se oba tábory ani během nejhlubších hádek druhého rozkolu nelišily. Z hlediska snah o překlenutí stranických rozporů je důležitou především formulace „všemi prostředky“. Popis stranické taktiky je pak doplněn bodem 4 rezoluce:

„Individuální používání násilí se odmítá jako straně škodlivé, jinak taktika závisí na chování vládnoucích tříd a jejich orgánů.“¹⁶⁴

Takto zformulovaná taktika se odklání od dřívějších konstatování o „všech zákonných/zákonitých prostředcích“, která byla obsažena v prvotních programech německé či československé sociální demokracie, i od umírněné verze „všemi právnímu vědomí lidu vyhovujícími prostředky“, kterou obsahoval program brněnského sjezdu z roku 1882. Bod 4 se ukazuje jako jasně kompromisní, neboť umírněné straně vychází vstříc odmítnutím násilí, radikálnímu křídlu naopak zmínkou o souvislosti mezi stranickou taktikou a chováním vládnoucích tříd.

¹⁶⁰ Řeč V. Adlera na hainfeldském sjezdu. In: Protokol sjezdu hainfeldského, 1890, str. 9.

¹⁶¹ Berchtold, 1967, str. 21.

¹⁶² Celé znění Vídeňského kompromisu In: Steiner, 1964, str. 354-355.

¹⁶³ Vídeňský kompromis. In: Tamt., str. 354.

¹⁶⁴ Tamt., str. 355.

Pátý bod kompromisu se týká další sporné otázky:

„Organizace právě tak jako agitace má být, pokud je to možné, veřejná a všechny veřejné prostředky, jako tisk, shromáždění, spolkový život, mají být plně využity.“¹⁶⁵

Přihlášení se k veřejné činnosti znamenalo ústupek radikálů, kteří ji v průběhu rozkolu odmítali a stavěli se za tajnou aktivitu dělnictva. Tajná činnost však nebyla výslovně zakázána.

Šestý bod rezoluce se zabývá vztahem, jaký by měla sociální demokracie zaujmout k sociálním reformám a politickým svobodám. Jeho vyznění je opět kompromisního charakteru:

„Sociálně demokratická dělnická strana počítá všechny měšťácké strany k reakční mase, odmítá s nimi jakoukoli dohodu a bude podle možnosti využívat nových ekonomických a politických ústupků (sociálních reform a politických práv) k osvobození dělnické třídy.“¹⁶⁶

Odmítnutí spolupráce s ostatními politickými tábory byl vstřícný krok vůči rudým, kteří osvobození dělnické třídy považovali jen za její úkol. Přihlášení se k reformám jako prostředku, který může napomoci k osvobození dělnické třídy, vycházelo vstříc modrým, kteří chtěli těchto paliativních prostředků využít pro osvětu dělnictva. Celé znění dokumentu jasně odkazovalo na touhu obou táborů po sjednocení.

4.2.2. Programová rezoluce

Na dohodnutý vídeňský kompromis navázala tzv. Programmatische Resolution (programová rezoluce)¹⁶⁷. Ta byla přijata na závěr masového shromáždění ve Vídni svolaného spolkem Wahrheit na 4. duben 1887, kterého se zúčastnili příznivci obou frakcí¹⁶⁸. Samotná rezoluce obsahuje celkem 6 požadavků, jimž předchází předmluva, která se zabývá tehdejší podobou světa a společnosti ze sociálnědemokratického pohledu.

¹⁶⁵ Tamt., str. 355.

¹⁶⁶ Tamt., str. 355.

¹⁶⁷ Celé znění programové rezoluce dělnického shromáždění ve Vídni ze dne 3.4.1887. In: Berchtold, 1967, str. 134-135.

¹⁶⁸ Brügel, 1922, str. 382.

První požadavek se týkal okamžitého zrušení výjimečných opatření a „tuláckých“ zákonů a „zákonů umožňujících vykázání“¹⁶⁹, které byly používány proti dělnickým vůdcům, pokud agitovali mimo místo svého trvalého bydliště. Tento požadavek byl snadno přijatelným pro obě frakce, neboť tato nařízení omezovala činnost obou. Druhý bod se vztahoval k okamžitému zrušení jakéhokoli omezení tiskové svobody, třetí poté požadoval bezodkladné nastolení spolkového a shromažďovacího práva. Domáháním těchto svobod se shromáždění zřeklo ortodoxně radikálního přístupu k této otázce z dob nejhlubšího rozkolu, kdy jakékoli požadavky směřované ke státní moci byly odmítány jako bezúčelné. Při znalosti vídeňského kompromisu je třeba tento požadavek vnímat jako snahu o získání další možnosti, jak dosáhnout osvobození dělnické třídy. Podobného ražení byl i pátý bod, ve kterém shromáždění žádalo okamžité omezení monopolu majetných na koaliční právo a šestý bod, který se týkal přání prosazení zákona, jenž by trestal státní úředníky, kteří narušují práva jednotlivců či spolků.

Nejstěžejnější částí programové rezoluce z hlediska snah o překlenutí stranického rozkolu byl čtvrtý požadavek v ní obsažený, který se vyjadřoval k otázce volebního práva. Zněl:

*„Okamžité ukončení monopolu majetných na politické volební právo skrze zavedení všeobecného, rovného, přímého a tajného volebního práva (a sice od 20. roku života, kdy začíná závazek k vojenské službě) jako důležitého prostředku agitace a propagandy, avšak bez jakéhokoli klamání o hodnotě parlamentarismu“.*¹⁷⁰

Tento bod jasně ukazuje kompromis, kterého obě strany dosáhly. Radikálové ustoupili tím, že se k požadavku volebního práva přihlásili. Umírnění naopak uznali, že všeobecné volební právo není středobodem úsilí sociální demokracie, neboť přijali formulaci, že odmítají jakékoli klamání o hodnotě parlamentarismu. Zapochoybovali tak o možnostech, které nabízí politická parlamentní činnost v rámci snahy o dosažení cílů sociální demokracie, a uznali, že jen skrze parlament těchto cílů dělnictvo nedojde. Volební právo se mělo stát především

¹⁶⁹ V německém originále: „Vagabunden- und Schubgesetze“

¹⁷⁰ Programová rezoluce. In: Berchtold, 1967, str. 135. V německém originále: „ die sofortige Aufhebung des Monopols der Besitzenden auf das politische Wahlrecht durch die Einführung des allgemeinen, gleichen, direkten und geheimen Wahlrechtes (und zwar vom 20. Lebensjahr an, wo die Verpflichtung zur Blutsteuer beginnt), als ein wichtiges Mittel der Agitation und Propaganda, ohne sich jedoch über den Wert des Parlamentarismus irgendwie zu täuschen;“

možností agitace a propagandy neboli cestou, jak zviditelnit sociální demokracii v širším okruhu případných příznivců.

Rezoluce je zakončena formulací, v které jako by se po letech naplnila argumentace Karla Kautského z jeho manifestu, že v podstatě záleží na vládnoucí třídě, jakými prostředky proběhne třídní boj:

„Splnění těchto požadavků považuje dnešní shromáždění za nezbytné, má-li se přechod od kapitalistického způsobu výroby k socialistickému proběhnout bez přesprávného počtu obětí.“¹⁷¹

4.3. Sjednocení československé sociální demokracie

Vídeňský kompromis i programová rezoluce se měly stát základem budoucího programu, na kterém se později sjednotí Sociálnědemokratická dělnická strana v Rakousku. Události v ní předešla svoji aktivitou její česká odnož. Mezi českými dělníky, kteří po dobu rozkolu inklinovali spíše k radikálnímu proudu¹⁷², došlo k usmíření dříve. Napomohly tomu i zásadní životní zvraty dvou hlavních českých dělnických vůdců, kteří se během stranických rozepří hlásili k myšlenkám rudých. Jejich osudy byly příznačné pro mnoho dalších jejich souputníků z předlitavského radikálního tábora. Josef Boleslav Pecka Strahovský, jeden z účastníků břevnovského sněmu a redaktor radikálních proletářských časopisů, odešel roku 1886 v důsledku policejní perzekuce jako mnoho dalších dělnických předáků do Spojených států¹⁷³. Josef Hybeš, taktéž redaktor sociálnědemokratických tiskovin a toho času vůdčí postava prostějovského dělnického listu Hlas lidu, od radikálních myšlenek upustil a plně se oddal vizi sjednocení sociální demokracie. Na sjezdu v Hainfeldu svoji proměnu vysvětlil: *„Co mne však pohnulo, že od onoho [radikálního] směru jsem se odchýlil, ... to jest zkušenost, kterou jsem nabyl, že právě, když to do tuhého přijde, většina stranu opustí. (...) A právě to to bylo, co mne pohnulo s panujícím proudem jíti, když jsem uviděl, že právě z ‚radikálů‘ málo jich z tisíců vytrvalo a že by nebyli s to lid k něčemu vůbec pohnouti. (...) A proto jsem se přidal ku dnešnímu proudu, proto že jsem se již často sklamal.“¹⁷⁴* Neadekvátnost činů v porovnání se silou pronesených slov byla radikálům vyčítána poměrně

¹⁷¹ Tamt., str. 135. V německém originále: *„Die Erfüllung dieser Forderungen hält die heutige Versammlung für unerlässlich, soll der Übergang der kapitalistischen Wirtschaftsordnung zur sozialistischen sich ohne allzu großen Opfer vollziehen.“*

¹⁷² Steiner, 1964, str. 269.

¹⁷³ Kreibich, 1950, str. 22; Jordán, 1965, str. 109.

¹⁷⁴ Hybešova řeč na haninfeldském sjezdu. In: Protokol sjezdu hainfeldského, 1890, str. 15-16.

často, což mimo jiné vyplývá již z výše zmíněného označení hrdinové fráze, kterým častovali rudé někteří jejich kritici. Odchod některých radikálů do exilu a opuštění původních názorů mnoha dalšími též významně přispěly k uklidnění rozporů v dělnickém hnutí.

Radikální myšlenky v důsledku výše zmíněného mezi českým dělnictvem rezonovaly omezeněji. Československá sociálnědemokratická strana dělnická se na konci roku 1887, ve dnech 25. – 26. prosince, sešla na sjezdu v Brně-Lužánkách¹⁷⁵. Byly zde přijaty tři rezoluce a politický program¹⁷⁶, kterými se české dělnictvo usmířilo a opět sjednotilo.

V první rezoluci je mj. konstatováno, že sociální demokracie žádá společnost, aby chránila dělnictvo od vykořisťování, aby bylo schopno zvládnout úkol odstranění soukromé výroby, který ho čeká:

„Starostí naší budiž tedy, abychom veškeré dělnictvo přiměli k tomu, by s námi společně o odstranění nynější soukromé výroby a zavedení výroby společenské, celou společností řízené, se domáhalo. Dokud se toho ale nedomůžeme, chceme na nynější společnosti v ohledu hospodářském pouze, aby nás proti přespřílišnému vykořisťování chránila, bychom k vykonání kulturního úkolu svého schopnými zůstali, jelikož víme, že více na ní žádati, bylo by klamati třídy dělnické o poměru panujících tříd k třídám dělnickým.“¹⁷⁷

Tato část rezoluce jasně vyslovovala v souladu s představami umírněného směru požadavek zavádění paliativních opatření, která pomohou zlepšit životní podmínky dělnictva, jež by bez nich vzhledem k nuzným poměrům, v kterých se nacházelo, nebylo schopno aktivně se přičiňovat za své zájmy. Podmínky nastavené tak, aby bránily přespřílišnému vykořisťování, také umožní osvětu dělnictva, což byl krok v souladu s heslem umírněných „osvětou ke svobodě“.

Druhá rezoluce sjezdu v Lužánkách se zabírala otázkou tiskovin. Nabádala k podpoře všech listů, které se přihlásí k přijatému programu. Otevřela dveře všem dělnickým periodikům ochotným kompromisu ke stranické podpoře. Třetí rezoluce se pak týkala národnostní otázky. Zúčastnění se vyslovili pro rovnoprávnost národů, z hlediska řešení druhého rozkolu však tato rezoluce nebyla důležitou.

¹⁷⁵ Tobolka, 1922, str. 10.

¹⁷⁶ Celý obsah politického programu I. sjezdu Československé sociálně demokratické strany dělnické ze dnů 25. – 26. 12. 1887 a rezolucí zde přijatých In: Prokš, 1999, str. 26-27.

¹⁷⁷ První rezoluce sjezdu dělnictva československého konaného v Brně 25.-26.12.1887. In: Tamt., str. 26.

Samotný program obsahuje tradiční sociálnědemokratické požadavky té doby. Zasaduje se proto o:

*„odstranění veškerých zákonů, úplnou svobodu tisku obmezujících; (...)
odstranění všech zákonitých překážek úplné svobody spolčovací a shromažďovací; (...)
odstranění všech překážek úplné volnosti koaliční; ...
všeobecné právo volební a hlasovací do všech zákonodárných sborů; (...)
zákon proti porušování práv politických občanům ze strany státních úředníků...“¹⁷⁸*

Toto jsou tedy opět paliativní prostředky, které mnohem více odpovídají představám umírněných než radikálů. Pro jejich uspokojení však hned po vyjmenování následovala formulace, která naopak vycházela názorově vstříc radikálněji naladěným dělníkům. A to tím, že zpochybnila hodnotu těchto požadavků, označila je jen za pouhé prostředky agitace:

„Nežebáme o politická práva tato ani jiná, jež za pouhé agitační prostředky považujeme, jakoby nám měla být udělena z milosti; chceme je ale proto, že nám vůbec a dle znění základního zákona rakouského zvláště připadají.“¹⁷⁹

Následuje konstatování, které nezapře inspiraci Vídeňským kompromisem:

„Jednání naše bude se celkem vždy řídit dle panujících poměrů, při čemž ale bráti budeme zřetel na chování se panujících politických stran naproti nám.“¹⁸⁰

Tato formulace, představuje ve své nejednoznačnosti podobu přijatelnou pro všechny, neboť posouzení chování oponentů dělnického hnutí bylo ponecháno na libovůli každého jedince, který se přihlásí k brněnskému programu. Je ji však možno vnímat jako ústupek radikálům, aby byli ochotni upustit od doslovného vyzývání k hrubému zúčtování s kapitalismem a státní mocí. Toto konstatování totiž mnohem méně limituje možnosti, které sociální demokracie připouští v zájmu prosazení svých cílů, na rozdíl např. od formulace odvolávající se k právnímu vědomí lidu obsažené v umírněném brněnském programu z roku 1882.

¹⁷⁸ Program sociálně-demokratické strany československé v Rakousku ze sjezdu konaného v Brně 25.-26.12.1887. In: Tamt., str. 27.

¹⁷⁹ Tamt., str. 27.

¹⁸⁰ Tamt., str. 27.

Delegáti sjezdu nezpochybnili autoritu mateřské celorakouské strany, naopak se hned na začátku programu přihlásili k tomu, že se cítí být její součástí. Uvědomovali si, že definitivní a ucelené znění programu, na kterém by se sociální demokracie měla usmířit, musí být ponecháno sjezdu, na němž se sejdou příznivci strany celého Předlitavska. Program byl proto zakončen:

„Bližší objasnění, ... jakož i vůbec zdokonalení celého programu, ponecháme na dobu pozdější, až celá sociálně-demokratická strana v Rakousku k upravení svého programu přikročí“¹⁸¹.

Přestože si delegáti brněnského sjezdu nekladli ambice svým programem usmířit sociální demokracii v celém Rakousku, učinili k tomu svým sjednocením další významný krok.

4.4. Hainfeldský sjezd – sjednocení rakouské sociální demokracie

Na celorakouské úrovni trvalo ještě jeden rok, než se podařilo svolat usmiřovací sjezd sociálních demokratů celého Předlitavska. Krátce po Vánocích roku 1888, ve dnech 30. prosince 1888 až 1. ledna 1889¹⁸², se sešel v dolnorakouském průmyslovém městečku Hainfeldu. Důvodem byl místní lilienfeldský okresní hejtman hrabě Auersperg, který zastával názor, že perzekucí dělnického hnutí se ničeho užitečného nedosáhne, dělnická shromáždění v tamním okrese byla proto nejméně rušena¹⁸³. V Hainfeldu bylo přijato Prinzipienklärung (prohlášení zásad), vypracované Victorem Adlerem, které bylo schváleno Karlem Kautským¹⁸⁴, což mu dodávalo potřebnou autoritu, a sedm rezolucí. Společně tyto dokumenty tvoří hainfeldský program¹⁸⁵. Přímo problému rozkolu se týkala jedna z rezolucí, příznačně nazvaná „Resoluce sjednocení“. Oproti závěrům usmiřovacího sjezdu československé sociální demokracie, v kterých chybělo explicitní vyjádření touhy strany po sjednocení, čehož přání se dalo vysledovat jen v kompromisním vyznění přijatého programu a přítomností delegátů, kteří se v době sporů hlásili k oběma frakcím, neopomenula celorakouská sociální demokracie na hainfeldském sjezdu přijmout takovou rezoluci, která výslovně prohlásila všechny hádky za ukončené. Zněla:

¹⁸¹ Tamt., str. 27.

¹⁸² Brügel, 1922, str. 400.

¹⁸³ Steiner, 1967, str. 371.

¹⁸⁴ Brügel, 1922, str. 400.

¹⁸⁵ Celé znění hainfeldského programu. In: Prokš, 1999, str. 28-31.

„V uvážení, že spor frakcí těžce poškodil zájmy strany a tím i dělnické třídy, že vývoj strany odstranil těch několik sporných bodů, které úskokem a nátlakem nepřátel dělnické třídy, jakož i zavržitelným hýčkáním osobního kultu jejich důležitost zveličovaly, a rozštěpení strany způsobily: V uvážení, že sjednocení strany odpovídá energicky projevené vůli soudruhů v celé zemi, usnází se dnešní sjezd strany jednohlasně v přítomnosti členů obou kdysi stávajících frakcí: Sjezd strany prohlašuje stranický rozkol přijetím programu za ukončený a očekává od každého soudruha strany poctivé a bratrské vystupování pro celou stranu, jakož i energickou a neohroženou práci na společné půdě našeho programu k prospěchu emancipačního boje dělnické třídy.“¹⁸⁶

Jak bylo o výsledné podobě programu přijatelného pro všechny vyjednáváno, jak se rozpory podařilo překlenout, vysvětloval během své řeči, kterou v Hainfeldu držel, Victor Adler. Citována je výše.

V samotném prohlášení zásad strany stojí, že sociální demokracie usiluje o přechod od soukromého vlastnictví výrobních prostředků, které způsobuje hospodářskou závislost, politické bezpráví a duševní zakrnělost dělnictva, ke společnému vlastnictví. Taktika, kterou si rakouská sociální demokracie vytyčila, aby tohoto cíle dosáhla, byla zformulována následovně:

„Nositelem tohoto vývoje [přechodu k společnému vlastnictví výrobních prostředků] může být jedině třídně uvědomělý a jako politická strana zorganizovaný proletariát. Proletariát politicky organisovat, naplňovat jej vědomím jeho postavení a úlohy, učinit a udržet jej duševně a fyzicky bojeschopným, je proto vlastně programem Sociálně demokratické dělnické strany v Rakousku, k jehož provedení použije všech účelných a přirozenému právnímu vědomí lidu odpovídajících prostředků. Ostatně strana se bude a musí řídit ve své taktice také podle daných poměrů, zejména podle chování protivníků.“¹⁸⁷

V této formulaci po letech opět ožívá konstatování z komunistického manifestu, že osvobození dělnické třídy je věcí dělnické třídy, ke kterému se během rozkolu hlásili především radikálněji orientovaní dělníci. Jasně kompromisní vyznění představuje formulace,

¹⁸⁶ Resoluce sjednocení přijatá hainfeldským sjezdem. In: Tamt., str. 29.

¹⁸⁷ Prohlášení zásad přijaté hainfeldským sjezdem. In: Tamt., str. 28.

že strana bude užívat všech účelných a právnímu vědomí lidu odpovídajících prostředků, závislých na chování protivníků. První část odpovídá zájmům umírněných, vrací se k formulaci obsažené v brněnském programu umírněných z roku 1882. Doplněna je však zmínkou o chování protivníků, která naopak měla imponovat radikálnějším delegátům. Stejně jako v brněnském usmiřovacím programu českých sociálních demokratů je takovýto popis možné vysvětlit mnohoznačně. Odkaz na právní vědomí lidu by však měl zamezovat nejhrubším excesům a nepřímou vylučuje nejtvrdší formu taktiky známou z dob druhého stranického rozkolu, tzv. propagandu činu, k níž vyzýval ve vrcholné fázi svého vlivu Johann Most a jeho Freiheit, a která se mezi nejradikálnější naladěnými rakouskými dělníky těšila v první polovině 80. let značné podpoře.

Následuje 8 zásad¹⁸⁸, z hlediska rozkolu jsou důležité především druhá, třetí a čtvrtá. Druhá se vyjadřuje k prostředkům, které sociální demokracie použije pro šíření socialistických idejí:

„K rozšiřování socialistických idejí plně využije všech prostředků veřejnosti, tisku, spolků, schůzí a zasadí se o odstranění všech pout svobodného projevu názorů (výjimečných zákonů, tiskového, společovacího a shromažďovacího zákona).“¹⁸⁹

Tímto se sociální demokracie přihlásila k veřejné činnosti. Neodklonila se však výslovně od jednání v tajnosti, které prosazovali během rozkolu především radikálové. Celkově se dá říci, že již samotné veřejné konání hainfeldského sjezdu bylo příklonem směrem k veřejné činnosti, v tomto ohledu převážil náhled umírněných. Tato zásada se z části dotýkala i občanských a politických svobod. K těm byla přijata samostatná rezoluce. V ní se pravilo, že sociální demokracie žádá tyto svobody pro potřeby agitace a propagandy.

„Každé monopolisování politických práv majetnými je zavržení hodné. ... [Strana] žádá proto pro sociálně demokratickou agitaci a propagandu možnost klidné organizace proletariátu.“¹⁹⁰

Naopak k stěžejnímu bodu celého stranického rozkolu let osmdesátých, k otázce volebního práva, se hainfeldský sjezd vyjádřil tehdy obligátní formulací, podobnou té z výše

¹⁸⁸ 8. zásada byla do Prohlášení zásad doplněna až roku 1892. Prokš, 1999, str. 32.

¹⁸⁹ Tamt., str. 28.

¹⁹⁰ Resoluce o politických právech přijatá hainfeldským sjezdem. In: Tamt., str. 29.

popsané programové rezoluce vídeňských sociálních demokratů z roku 1887, která přesně odpovídá slovům, která v Hainfeldu vyřkl Victor Adler:

„Aniž by se nějak klamala o ceně parlamentarismu, formy moderního třídního panství, bude se domáhat všeobecného, rovného a přímého práva volebního bez rozdílu pohlaví do všech zastupitelských sborů s požitkem diet, jako důležitého prostředku agitace a organizace.“¹⁹¹

Strana se tak přihlásila k volebnímu právu, což by se dalo považovat za vítězství modrých. Jedním dechem, tím, že se zmínila, že nehodlá klamat o ceně parlamentarismu a parlamentní vládu označila za formu třídního panství, však snížila hodnotu, kterou volebnímu právu přikládá. Umírnění tak slevili ze svého brněnského programu roku 1882, ve kterém se psalo, že volební právo se stane prostředkem osvobození. K agitaci za myšlenky sociální demokracie však mělo i nadále dobře posloužit, neboť sociální demokraté pochopili, že nabízí velmi snadnou možnost, jak šířit a propagovat své ideje a zájmy v širším okruhu potencionálních příznivců. Politickými právy se zabírá i jedna z přijatých rezolucí. Ta žádá všechny svobody, které si obvykle umírněné dělnictvo přálo, počínaje zavedením volebního práva a zrušením omezení svobody stěhování konče. V této rezoluci je opět konstatováno, že omezení politických svobod povede jen k tvrdší podobě třídního boje, neboť hnutí kvůli okleštěným právům „*sice není pozastaveno, ale roztrpčeno a vyostřeno.*“¹⁹²

Čtvrtý princip z prohlášení zásad, který delegáti přijali, jasně žádal zavedení tzv. paliativních prostředků, tedy takových, za které agitovali umírnění v době rozkolu:

„Má-li ještě uvnitř dnešního hospodářského řádu poněkud zadržet pokles životní úrovně dělnické třídy a její vzrůstající zbídačení, tak se musí domáhat úplného a poctivého zákonodárství na ochranu dělníků (co možná nejrozsáhlejší omezení pracovní doby, zrušení práce dětí atd.) a jejich provedení pod spolukontrolou dělnictva, jakož i neomezené organizace dělníků ve spolcích odborových, tedy úplné volnosti koaliční.“¹⁹³

¹⁹¹ Prohlášení zásad přijaté hainfeldským sjezdem. In: Tamt., str. 28.

¹⁹² Resoluce o politických právech přijatá hainfeldským sjezdem. In: Tamt., str. 29.

¹⁹³ Prohlášení zásad přijaté hainfeldským sjezdem. In: Tamt., str. 28.

Ochranné zákonodárství a sociální reforma dostaly na hainfeldském sjezdu prostor i v rámci stejnojmenné přijaté rezoluce. Sociální demokracie se přihlásila k tomu, že takovéto zákony po státu žádá nikoli proto, že by samy o sobě vyřešily problém vykořisťování dělnické třídy, ale neboť umožní přesně dle motta „osvětou ke svobodě“ takovou aktivitu dělnictva, která povede k jeho volnosti. Aby však tato rezoluce byla přijatelná pro všechny, je obligátně hodnota požadovaných opatření snížena. Sociální zákony navržené státem jsou tak v rezoluci označeny jen za pouhou „draze zaplacenou almužnu“. Toto označení dává vzpomenout na leták radikálů, ve kterém byly sociální zákony dehonestovány stejným termínem. V zájmu kompromisu je v programu doplněno, že opravdovou sociální reformu bude možné provést teprve tehdy, až se sám proletariát chopí moci.

„Pokud panuje kapitalistický výrobní způsob, je jen částečné omezení následků vykořisťování možné poctivým a úplným zákonodárstvím na ochranu dělníků a jeho energickým provedením. ... Klesání životní úrovně, které dělníka snižuje v otupělého otroka, znemožňuje mu věnovat sílu a čas činnosti pro lidské cíle, především pro vlastní osvobození.“¹⁹⁴

Programové závěry hainfeldského sjezdu vychází z představ umírněných. Delegáti se vyslovili pro všeobecné volební právo i ostatní politické svobody a sociální zákony. Tyto požadavky však byly kompromisně formulovány a hodnota těchto opatření zpochybněna a snížena. Vypovídajícím důkazem toho je vyjádření vztahující se k všeobecnému volebnímu právu, že se sociální demokracie nenechá klamat hodnotou parlamentarismu. Všechny výše zmíněné body, o které se během druhého stranického rozkolu rozhořely ostré spory, byly hainfeldským sjezdem přijaty jako prostředky, pomocí kterých lze zlepšit postavení sociálnědemokratické strany a vzdělat dělnictvo. V případě politických svobod díky jednodušším možnostem agitace a organizace, což v budoucnu povede k mírnější formě třídního boje. Sociální zákony zase měly v rámci tehdejšího systému a způsobu výroby napomoci zlepšit životní úroveň dělnické třídy, vytrhnout ji z nejtvrďší nouze, což mělo umožnit větší aktivitu dělníků ve snaze o dosažení cílů, které pro ně sociální demokracie zformulovala, tj. především zespolečenštění výrobních prostředků. Vyznění hainfeldského programu tak souzní s již mnohokrát zmiňovaným heslem umírněných „osvětou ke svobodě“

¹⁹⁴ Resoluce o ochranném zákonodárství pro dělníky a sociální reformě přijatá hainfeldským sjezdem. In: Tamt., str. 30.

doplněným však takovými formulacemi, které požadavky, k nimž se během druhého rozkolu hlásili umírnění, relativizovaly.

Stejná charakteristika, že byly přijaty zásady modrých formulované v kompromisním duchu, se dá vztáhnout i na program přijatý brněnským sjezdem československé sociální demokracie a předešlé dva zanalyzované programové dokumenty: vídeňský kompromis a programovou rezoluci.

Sociálnědemokratická dělnická strana v Rakousku se opět usmířila, rozkol let osmdesátých neboli druhý rozkol byl zažehnán. Zajímavé je, že v tomto ohledu se rakouskému dělnictvu podařilo předběhnout svůj německý vzor. Německá sociální demokracie se programově sjednotila až roku 1891 na sjezdu v Erfurtu.

5. Závěr

Sociálnědemokratické hnutí v Předlitavsku disponovalo na konci 70. let 19. století, kdy jeho příznivci vstoupili do druhého stranického rozkolu a během první poloviny 80. let, kdy byly neshody nejhlubší, jasně definovaným neudörfelským, později brněnským programem. Tím se však necítili být zavázáni všichni. Přívrženci radikální frakce tyto programy odmítli, jejich autoritu nadále uznávali jen umírnění. V době, kdy se rakouští sociální demokraté přeli o formu své politické aktivity, zda se organizovat a agitovat tajně nebo veřejně, o taktiku, pomocí které chtěli dovést dělnictvo do nového, lepšího světa či o vztah, který by mělo hnutí zaujmout k politickým svobodám a sociálním zákonům daných dělnické třídě tehdejší státní mocí, tak rakouská sociální demokracie nebyla přes existenci výše zmíněných programů názorově sjednocená.

V průběhu 80. let se větší podpoře předlitavského dělnictva těšil radikální tábor, který imponoval svoji nesmiřitelností k tehdejším vládnoucím třídám a vlastníkům výrobních prostředků, k nimž cítilo mnoho dělníků vzhledem k existenční mizérii, ve které se nacházeli, hluboký odpor a zášť. Mohlo by se tedy zdát, že budoucí sjednocení a usmíření strany by mělo více odpovídat radikálním představám. Rudí, jak byli radikálové označováni, však značnou část své podpory promrhali. Někteří z nich ztratili jakékoli zábrany, přiklonili se k až anarchistickým myšlenkám, což vedlo i ke spáchání atentátů. Jiní naopak nebyli natolik důslední, a přestože k podobným činům vyzývali, povětšinou zůstalo pouze u nenaplněných slov a po vyhlášení výjimečného stavu mnoho z nich Rakousko raději úplně opustilo. Radikálové se tak v očích mnoha dělníků zdiskreditovali.

Navíc tvrdý postup státní moci vedl mnoho sociálních demokratů k úvahám, zda by nebylo straně prospěšnější, pokud by netříštila síly vzájemnými půtkami a naopak postupovala společně. V sociálnědemokratickém hnutí byly utvořeny podmínky k opětovnému smíru.

Průkopníky těchto snah se stali sociální demokraté z Brna. Na jejich činnost krátce po nich navázal i nový muž v sociálnědemokratickém hnutí Victor Adler, kterému se podařilo nejdříve přimět ke spolupráci vídeňské soudruhy, což byl první krok k následnému sjednocení celé strany.

K tomu došlo na přelomu let 1888 a 1889 na hainfeldském sjezdu Sociálnědemokratické dělnické strany v Rakousku. Ten následoval po několika předcházejících vstřícných krocích obou křídel, kterými byly např. společné rezoluce přijaté

vídeňskými či usmiřovací sjezd československé sociální demokracie, která byla odnoží té celorakouské.

Na v Hainfeldu přijaté prohlášení zásad a rezoluce byly ochotny přistoupit delegáti, kteří se v průběhu rozkolu hlásili jak k umírněnému, tak radikálnímu křídlu. Přesto odsouhlasené zásady odpovídaly půdorysu požadavků, který obhajoval během druhého rozkolu umírněný směr. Hainfeldský program tak usiloval o zavedení všeobecného volebního práva i dodržování a uzákonění dalších politických práv, stejně tak se vyslovoval pro sociální zákony. Současně s přihlášením se k výše jmenovaným požadavkům však sjezd strany snížil jejich hodnotu tím, že zapochyboval o jejich významu. V případě volební práva odmítl klamat o jeho ceně a i další politické svobody měly sloužit pouze k agitaci a propagandě, sociální zákony jen k omezení vykořisťování dělníků a umožnění aspoň minimálních podmínek pro aktivitu dělnictva, samotná sociální reforma měla počkat až na dobu, kdy ji samo dělnictvo zavede. V stejném duchu se nesly i zásady hainfeldskému sjezdu předcházejících kompromisních dohod.

Strana se přihlásila k veřejné činnosti. Konstatovala, že využije všech prostředků veřejnosti. I tím, že strana žádala politické svobody, i když snižovala jejich význam, se nepřímou přiklonila k veřejné činnosti, tajnou ale neodmítla.

V otázce taktiky se rakouská sociální demokracie sjednotila jednoznačně kompromisně, protože v Hainfeldu bylo dohodnuto, že strana bude své zájmy prosazovat způsoby, které budou účelné a odpovídající právnímu vědomí lidu. Zároveň však budou vycházet z chování protivníků. Takto volná formulace odmítá snad jen nejtvrďší formu taktiky, ke které se někteří z radikálů hlásili v době rozkolu – tzv. propagandu činu.

Hypotéza této práce, kterou je tvrzení, že sjednocení strany odpovídalo zásadám a idejím umírněných se tak:

- 1) Potvrdila jen částečně v otázce politických práv a sociálních zákonů. Sociální demokracie sice po usmíření žádala jejich uzákonění a dodržování, zároveň však snižovala jejich hodnotu.
- 2) Potvrdila v otázce formy činnosti, neboť se přihlásila k veřejné činnosti, tajnou však neodmítla, což však nebylo v rozporu s představami umírněných, kteří ji během druhého rozkolu nikdy úplně nezavrhli.
- 3) Nepotvrdila v otázce taktiky, neboť strana se sjednotila na formulaci, jejíž vyznění bylo nanejvýš volné a kompromisní a omezující jen nejhrubší formu taktiky.

Celkově je tedy možno konstatovat, že domněnka této práce nebyla během rozboru programových dokumentů rakouské sociální demokracie z dob druhého rozkolu plně potvrzena. Strana se sice usmířila na zásadách a idejích, které odpovídaly převážně představám umírněných, na umírněných požadavcích byly vystaveny kompromisní, usmiřující programové dokumenty, hodnota zmíněných opatření však v nich byla dehonestována, aby byly přijatelné pro všechny. Tím i radikálněji orientovaní členové strany významně ovlivnili konečnou podobu usmíření Sociálnědemokratické dělnické strany v Rakousku.

Seznam použité literatury a zdrojů

- Beneš, E.: Stručný nástin vývoje moderního socialismu. Část čtvrtá: Dělnické hnutí v Rakousku a Čechách. Brandýs nad Labem: Nakladatelství J. Forejtka a V. Beneše, 1911.
- Berchtold, K.: Österreichische Parteiprogramme 1868–1966. R. Oldenbourg, München, 1967
- Brügel, L.: Geschichte der österreichischen Sozialdemokratie. Dritter Band, Parteihader. Propaganda der Tat. Einigung (1878 bis 1889). Vídeň: Verlag der Wiener Volksbuchhandlung, 1922.
- Cajthaml-Liberté, F.: Josef Boleslav Pecka Strahovský. Průkopník českého hnutí dělnického. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, 1928.
- Erners, M.: Victor Adler. Aufstieg und Grösse einer sozialistischen Partei. Vídeň: Verlag Dr. Hans Epstein, 1932.
- Indra, B.: Břevnovský sjezd 1878. Edice archivních dokumentů. Praha: Státní oblastní archiv, 1978.
- Hybeš, J.: Radikální taktika z dob rozkolu v hnutí sociálně-demokratickém v Rakousku z let osmdesátých. Brno: J. Hybeš, 1900.
- Jordán, F.: Problémy rozkolu dělnického hnutí v českých zemích na umírněné a radikály (1879–1889). Praha: SPN, 1965.
- Kaiser, B.; Münchow, U.: Schiller Seff. Auswahl aus seinem Werk. Berlín: Akademie-Verlag, 1982.
- Kautsky, K.: Aus der Frühzeit des Marxismus. Engels' Briefwechsel mit Kautsky. Praha: Orbis, 1935.
- Kautsky, K.: Erinnerungen und Erörterungen. Mouton: 'S-Gravenhage, 1960.
- Klenner, F.: Die österreichischen Gewerkschaften. Vídeň: Verlag des österreichischen Gewerkschaftsbundes, 1967.
- Kreibich, K.: Josef Boleslav Pecka a Ladislav Zápotocký. Brno: Rovnost, 1950.
- Marek, J.: Šedesát let programové výstavby Sociálně demokratické strany dělnické. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, 1927.
- Mommsen, H.: Die Sozialdemokratie und die Nationalitätenfrage im habsburgischen Vielvölkerstaat. Vídeň: Europa, 1963.
- Miersch, K.: Die Arbeiterpresse der Jahre 1869 bis 1889 als Kampfmittel der österreichischen Sozialdemokratie. Vídeň: Europa, 1969.

- Prokš, P.: Politické programy československé sociálně demokratické strany dělnické 1878–1948. Praha: Historický ústav, 1999.
- Protokol sjezdu hainfeldského. Olomouc: Hlas lidu, 1890.
- Reform oder Revolution?. In: Der Radikale. Roč. 2 (1884), č. 20, str. 1.
- Reform oder Revolution?. In: Der Radikale. Roč. 2 (1884), č. 21, str. 1.
- Reform oder Revolution?. In: Der Radikale. Roč. 2 (1884), č. 22, str. 1.
- Soukup, F.: Revoluce práce. Dějinný vývoj socialismus a Československé sociálně demokratické strany dělnické. Díl I. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, 1938.
- Staudacher, A.: Sozialrevolutionäre und Anarchisten: die andere Arbeiterbewegung vor Hainfeld: die radikale Arbeiter-Partei Österreichs (1880–1884). Vídeň: Verlag für Gesellschaftskritik, 1988.
- Steiner, H.: Dělnické hnutí v Rakousku 1867–1889. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1964.
- Tobolka, Z., V.: Sborník věnovaný dějinám dělnického hnutí a socialismu. Svazek I. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, 1921.
- Tobolka, Z., V.: Sborník věnovaný dějinám dělnického hnutí a socialismu. Svazek III. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, 1922.
- Šolle, Z.: Průkopníci Josef Boleslav Pecka Ladislav Zápotocký Josef Hybeš. Praha: Práce, 1975.
- Volf, M.: Naše dělnické hnutí v minulosti. Praha: Práce, 1947.
- Wohlgemuthová, R.: Cestou k břevnovskému sjezdu 1878. Praha: Práce, 1978.
- Zápotocký, L.: Ze starých vzpomínek. Praha: Práce, 1949.